

ANALISE VAN GENTSE KORTEKETENINITIATIEVEN

THOMAS BLOCK & MICHIEL DEHAENE (REDS.)

INHOUD

Analyse van niches: een discussiekader voor duurzaamheidsinitiatieven	2
Inleiding: achtergrond van de analyse.....	2
Inschatten van het duurzaam en stedelijk karakter.....	3
Welk transitiepad draagt het initiatief in zich?	6
Samenvatting van de concrete opdracht	7
Vanier	8
Beschrijving: opzet en ambities.....	8
Reflectie over het politieke transitiepad.....	12
Het boerenhof – Rabot	15
Beschrijving: opzet en ambities.....	15
Reflectie over het politieke transitiepad.....	18
Urban Smart Farm (Smart Farmers)	22
Beschrijving: opzet en ambities.....	22
Reflectie over het politieke transitiepad.....	25
Roof food	28
Beschrijving: opzet en ambities.....	28
Reflectie over het politieke transitiepad.....	31
De Wassende Maan	34
Beschrijving: opzet en ambities.....	34
Reflectie over het politieke transitiepad.....	38

Samenvatting

In het vak 'Duurzame steden' werd in het academiejaar 2019-2020 de niche 'korte keten' grondig verkend. Studenten analyseerden onder meer vijf Gentse korteketeninitiatieven: (1) Vanier; (2) Het Boerenhof – Rabot; (3) Urban Smart Farm; (4) De Wassende Maan; en (5) Roof Food. Naast een beschrijving van het algemeen opzet, werden telkens de ambities op vlak van duurzaamheid en stedelijke transformatie geschetst. De docenten reikten hiervoor een discussiekader aan dat focust op ecologische duurzaamheid, sociale rechtvaardigheid en het transformatief karakter van het initiatief. Daarnaast reflecteerden de studenten ook kritisch over het 'politieke' transitiepad die het onderzochte initiatief in zich draagt. In deze paper gaan de docenten eerst in op de context van deze opdracht alsook op de aangereikte analysekaders, waarna de analyses van de vijf initiatieven door de studenten volgen.

Analyse van niches: een discussiekader voor duurzaamheidsinitiatieven

Thomas Block en Michiel Dehaene

Inleiding: achtergrond van de analyse

In ons vak 'Duurzame steden' gaan we elk jaar in op een complex duurzaamheidsvraagstuk en voortbouwend op de logica van de Stadsacademie¹ betrekken we de kwestie op de Gentse context. Het jaarthema kan wisselen. In het academiejaar 2019-2020 focusten we op het thema 'Korte keten in Gent'. Stadslandbouw is hip. De lijst aan initiatieven, ook in Gent, is schier eindeloos. Steden geven met voedselplannen invulling aan hun klimaatdoelstellingen. Consumenten gaan op zoek naar lokaal voedsel en willen de herkomst van hun voedsel kennen. Op de boerenmarkt zoeken lokale telers naar een eerlijke prijs voor hun producten. Andere werken samen met voedselteams op zoek naar lokale afzet. Een spilvarken in het binnengebied verwerkt het GFT-afval van een huizenblok en zorgt voor mest in de moestuin. De schooltuin wil kinderen het abc van het tuinieren bijbrengen, maar ook het seizoensgebonden karakter van verschillende teelten opnieuw in beeld krijgen. Door al deze initiatieven wordt het moeilijk om door de bomen het bos te zien. Vele initiatieven formuleren hun eigen doelstellingen, maar hoe verhouden die zich tot elkaar? Wat mogen we wel en niet van die strategieën verwachten? Welke politieke posities gaan erachter schuil? Welke breuklijnen en contradicties tekenen zich af?

In dit vak probeerden we het Gentse voedselvraagstuk op verschillende manieren te benaderen. We vertrokken daarbij van een analyse van lopende korteketeninitiatieven, ontwikkelden vervolgens exploratieve scenario's op lange termijn, om tot slot te landen met normatieve stellingnames en oplossingsstrategieën die een robuuste stedelijke voedselstrategie zouden kunnen schragen. Deze bundel bevat de analysekaders en kritische analyses van 5 Gentse niche-initiatieven.

In de wetenschappelijke literatuur is er in het domein van innovatiestudies en transitiestudies de laatste jaren veel gepubliceerd over het belang van niches en experimenten. Ze worden gezien als essentieel om doorbraken te initiëren naar duurzamere maatschappelijke systemen in bijvoorbeeld voeding, energie, mobiliteit of zorg. Een niche wordt gedefinieerd als een afgeschermd ruimte die fungeert als broedkamers voor technologische vernieuwing en voor nieuwe sociale praktijken². Niches kunnen opgezet worden door ondernemers, sociale bewegingen of individuele burgers.

Samen met onze 15 studenten stelden we ons de concrete vraag in welke mate en hoe de korteketenniche kan bijdragen aan een duurzamer voedselsysteem in en rond Gent. En wanneer is dergelijke verandering wel en niet wenselijk? Na een brede screening beslisten we om een verscheidenheid aan Gentse initiatieven te verkennen en te analyseren: soms wordt gefocust op technologische vernieuwing dan weer op nieuwe sociale praktijken, soms is het initiatief opgezet door burgers of sociale bewegingen, dan weer door overheden of bedrijven, etc.

Met deze verkenning trachtten we de studenten snel voeling te laten krijgen met voorliggende niche. Ook liet deze analyse toe om studenten te laten kennismaken met elkaars perspectieven, aannames, wetenschappelijke

¹ Zie destadsacademie.be

² Paredis E. (2018). Governance van transitie. In G. Bouckaert, A. Van Hondeghe, J. Voets, S. Op de Beeck, K. Verhoest, & M. Ruebens (Eds.), *Handboek overheidsmanagement. Samen werken aan een overheid in beweging*. (pp. 457–484). Brugge: Vanden Broele. Zie UFORA.

logica's, expertises en normatieve voorkeuren. De studenten die het vak 'Duurzame Steden' volgden komen immers uit verschillende (master)opleidingen aan de Universiteit Gent: Ingenieurswetenschappen Stadsontwerp & Architectuur; Stedenbouw & Ruimtelijke Planning; Geschiedenis; Geografie; Bio-Ingenieurs; en Politieke Wetenschappen.

Per drie studenten werd één Gents korteketeninitiatief grondig bestudeerd, in totaal dus vijf: (1) Vanier; (2) Het Boerenhof – Rabot; (3) Urban Smart Farm; (4) De Wassende Maan; en (5) Roof Food. Telkens dienden de ambities op vlak van duurzaamheid en stedelijkheid kritisch te worden beschreven, alsook wensten we evaluerende reflecties over de 'politieke' transitiepaden die de onderzochte initiatieven in zich dragen. Waar de beschrijving zo neutraal mogelijk diende te gebeuren, vroegen we de studenten bij de reflecties ook zelf stellingnames te ontwikkelen. De studenten gebruikten kwalitatieve technieken voor deze opdracht, met name een screening van websites en (beleids)documenten en interviews met betrokken actoren. We reikten hen enkele analysekaders aan die voortbouwden op de leerstof uit de hoorcolleges rond duurzaamheid, transities en stedelijkheid. Deze kaders lichten we hieronder summier toe.

Inschatten van het duurzaam en stedelijk karakter

Er mogen dan wel heel wat discussies bestaan over zowel het kaderen van een specifiek duurzaamheidsprobleem als over de beste oplossingsstrategie, duurzaamheid is geen louter arbitrair of relativistisch concept. We kunnen immers niet omheen enkele vrij algemeen aanvaarde basisprincipes, met name intra- en intergenerationele rechtvaardigheid en respect voor de draagkracht van de aarde. Of om het met wat minder dure woorden te zeggen, het gaat om een goed leven in een samenleving waarin alle mensen rechtvaardig behandeld worden en die binnen ecologische grenzen blijft³.

Het is op basis van deze brede contouren dat een meer verfijnd kader werd ontwikkeld dat kan gebruikt worden om nieuwe of lopende initiatieven te verkennen op vlak van duurzaamheid. Dit kader, vertaald in onderstaande 3*5-tabel, is sterk gebaseerd op een actie-onderzoek uitgevoerd door Devolder en Block⁴ met als doel het debat over stadsprojecten inhoudelijk te voeden vanuit de centrale duurzaamheidsprincipes en ook te verbreden rekening houdend met inzichten uit het jonge vakgebied 'transitiestudies'.

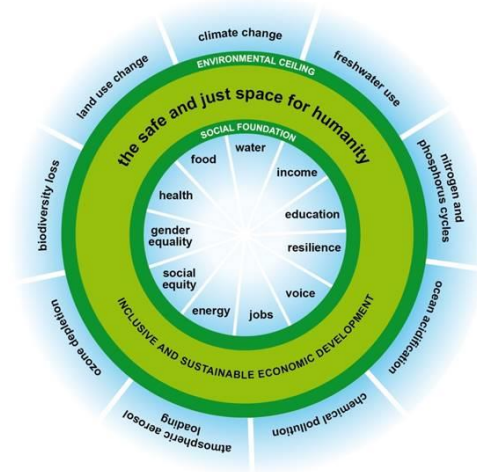
Dit kader wil in de eerste plaats inspireren en leent zich bij uitstek om een dialoog te starten over een nieuw of bestaand concept, initiatief of project, alsook om gemeenschappelijke betekenissen te zoeken over wat een duurzaam initiatief wel of niet kan zijn. Zo kan deze tabel gebruikers confronteren met zaken waar ze zelf, in eerste instantie, niet aan dachten. Het kader heeft geenszins als doel een score te bepalen over het duurzaamheidsgehalte van een nieuw of lopend initiatief. En evenmin betreft het een afvinklijst waarbij idealiter alle hokjes tegelijkertijd worden afgevinkt met te simpele ja/nee-antwoorden. Liever dan een 'bingo' binnen één rij, wordt gewezen op de meerwaarde van een interessante en relevante spreiding over de 3 rijen. Ook is een genuanceerde inschatting wenselijk. Omdat het niet mogelijk is om te voorspellen welke verandering nieuwe of lopende niche-initiatieven vandaag of in de toekomst effectief zullen realiseren, wordt voorgesteld om zo veel als mogelijk te focussen op de gestelde of de te stellen ambities.

³ Block T. & Paredis E. (2019) Het politieke karakter van duurzaamheidsvraagstukken. In: Coene J., Raeymaeckers P., Hubeau B., Marchal S., Remmen R. & Van Haarlem A. (red.) *Armoede en Sociale Uitsluiting. Jaarboek 2019*, Acco: Leuven/Den Haag, pp.47-66.

⁴ Devolder S. & Block T. (2015), Transition Thinking Incorporated: Towards a New Discussion Framework on Sustainable Urban Projects. *Sustainability*, 7(3), 3269-3289. Block, T. (2020) *Discussiekader voor duurzaamheidsinitiatieven, louter ter inspiratie*. Blogtekst www.CDO.UGent.be, 4p.

	ECOLOGISCHE GRENZEN	GESLOTEN KRINGLOOP	NATUUR EN CULTUUR	LEVENSKWALITEIT	GEZONDHEID
ECOLOGISCH & GOED LEVEN	In welke mate tracht het initiatief de ecologische voetafdruk zo laag mogelijk te houden en zo de druk op het milieu (dus incl. grond en lucht), het klimaat, de biodiversiteit,... niet te verhogen? In hoeverre draagt het initiatief bij aan hernieuwde controle over het duurzaam gebruik van lokale resources (bv. bodem, kennis...)?	In welke mate tracht het initiatief uitgaande stromen zoals water, afval en materialen tot het minimum te herleiden? Hoe wordt ingezet op korte ketens en lokale kennis van materialen en technologieën, alsook op delen, hergebruik en recycleren.	In welke mate gaat het initiatief in dialoog met de natuur en overstijgt het de traditionele benadering waar stad en land tegenpolen zijn? In welke mate is er ruimte voor meer biodiversiteit, het toevoegen of opnemen van natuurlijke elementen en het herstel van de natuur.	Zet het initiatief in op 'het goede leven' binnen zowel een rechtvaardige samenleving als ecologische grenzen: in welke mate is er aandacht voor efficiëntie en comfort, alsook voor een goede balans tussen welzijn en welvaart?	In welke mate wordt ingezet op een gezonde levensstijl voor iedereen? Hoe wordt aandacht besteed aan zowel de mentale als de fysieke gezondheid (bv. via sport en lichaamsbeweging, gezonde voeding, hygiëne, ontspanning, vitaliteit, welbevinden,...)?
RECHTVAARDIG & SAMEN	SOCIALE RECHTVAARDIGHEID Komt het initiatief iedereen ten goede? Worden er acties ondernomen om exclusieve toe-eigening, segregatie en sociale verdringing tegen te gaan? Gebeurt de verdeling van kosten en baten op een rechtvaardige manier, zowel voor hier en elders, als voor nu en later? Op welk niveau wordt sociale rechtvaardigheid in rekening gebracht? Lokaal en/of bovenlokaal?	EMANCIPATIE Zet het initiatief in op sociale emancipatie van individuen en groepen uit kwetsbare milieus? Hoe wordt werk gemaakt van samenlevingsopbouw, sociale cohesie, kindgerichtheid, duurzame welvaartsontwikkeling en verdeling, economische betrokkenheid en jobcreatie? Ondersteund het initiatief sociale mobiliteit of sluit het mensen op in doelgroepen elk met hun eigen beleid?	COLLECTIEF BELANG Overstijgt het initiatief de individuele belangen van de betrokken actoren en wordt het collectief belang voorop geplaatst? Hoe wordt rekening gehouden met de noden en behoeften van de gemeenschap en met het sociaal en cultureel kapitaal uit de buurt of de stad? Hoe en waar is dat collectief belang ruimtelijk geterritorialiseerd: straat, buurt, stad, regio,...?	PARTICIPATIE In welke mate kunnen alle betrokken actoren, ongeacht hun herkomst, inkomen, geslacht en geaardheid, deelnemen aan (politieke) besluitvormingsprocessen en zelf (zonder beroep te doen op overheden) activiteiten ondernemen rond dit initiatief? Is de participatie ook ruimtelijk gelokaliseerd? Betrokken op de buurt, een lokale munt, een nieuwe gebiedsomschrijving...?	COPRODUCTIE In welke mate krijgt het initiatief vorm en inhoud door en voor iedereen? Hoe verloopt de samenwerking tussen verschillende stakeholders: stad, buurt, middenveld, ondernemers,...? Hoe worden de lasten, lusten en verantwoordelijkheden gedeeld? Speelt wederzijdse betrokkenheid op de plaats en plaatsgebonden solidariteit een mobiliserende rol?
TRANSFORMATIE	STRUCTUREN Zet het initiatief druk op de dominante institutionele en sociale structuren en op de aanwezige fysiek-ruimtelijke infrastructuur? Wordt gericht getracht om deze (infra)structuren te wijzigen?	CULTUREN Speelt het initiatief in op bestaande normen en waarden? Wordt gestreefd naar een verandering van beleving en van de ruimere maatschappelijke en culturele betekenis?	PRAKTIJKEN Zorgt het initiatief voor wijzigend gedrag en andere routines (bv. inzake het gebruik van materialen, diensten, ruimte,...) en voor veranderende behoeften van gebruikers en bewoners?	WISSELWERKING Zoekt het initiatief een zinvolle wisselwerking met zijn omgeving en andere initiatieven? Werkt het initiatief 'besmettelijk' (kan zowel inhoudelijk, praktisch als procesmatig zijn)?	ONDERNEMERSCHAP Getuigt het initiatief van gezond ondernemerschap? Is het in staat om relatief zelfstandig te overleven? Zijn er voldoende allianties die in geval van nood betekenisvol zijn?

De ecologische en sociale uitdagingen worden respectievelijk vertaald in een rij met dimensies onder de hoofding 'ecologisch en goed leven' en een rij met dimensies rond 'rechtvaardig en samen'. Uiteraard hebben beide rijen elk afzonderlijke prioriteiten en doelstellingen, maar er is ook heel wat overlap. Het creëren van synergiën tussen beiden, zowel bij het aanduiden van de problematiek als bij het zoeken naar mogelijke oplossingen, is wat voorop moet staan. Het belang van deze verwevenheid werd uitgebreid toegelicht aan de studenten tijdens het eerste hoorcollege, onder meer door te verwijzen naar het invloedrijke idee van de donuteconomie, een economisch model van Kate Raworth⁵. Duurzame samenlevingen floreren in de donuteconomie tussen een ecologisch plafond, dat gebaseerd is op de planetaire grenzen van Rockström e.a.⁶, en een sociale basis die stelt dat iedereen toegang moet hebben tot basisbenodigdheden zoals voeding en water, gezondheidzorg, onderwijs, werk en inkomen, energie. De koppeling tussen ecologische en sociale bekommernissen wordt echter niet altijd gemaakt. Zo wordt het concept 'duurzaamheid' in geïndustrialiseerde landen doorgaans te eng ingevuld, en ligt de focus veelal op (technologische oplossingen voor) milieuproblemen. Voorliggend discussiekader stimuleert net om binnen een discussie over de ambities van een duurzaamheidsinitiatief sterk in te zetten op zowel sociale als ecologische uitdagingen.

De derde rij van de tabel, 'transformatie', heeft betrekking op het transformatieve karakter van het initiatief. Een transformatie of transitie raakt aan de fundamenteën van socio-technische systemen. Voorbeelden van dergelijke systemen zijn ons mobiliteitssysteem, ons systeem van bouwen en wonen, ons energiesysteem, maar zeker ook ons voedsel- en landbouwsysteem. Een nieuwe wet of een technologische aanpassing wordt niet zomaar als een transitie gezien. Een transitie impliceert een verandering van de dominante structuren (institutionele, technologische, economische en/of fysieke aspecten), culturen (dominante denkbeelden, waarden en paradigma's) en werkwijzen of praktijken (routines, regels en gedrag) van een socio-technisch systeem. Een transitie verloopt niet lineair, maar is een gevolg van een grillig samenspel van allerlei processen in vele domeinen tegelijkertijd (onder meer in technologie, wetgeving, normen en waarden, maatschappelijke omgangsvormen). Een systeem kan verstoord raken onder druk van grote maatschappelijke trends, door interne contradicties binnen het systeem en door innovatieve niches die tonen dat alternatieven mogelijk zijn. Op momenten dat deze drie vormen van druk samen opduiken, vormt er zich een 'window of opportunity' en is het gemakkelijker voor niches om door te breken en het socio-technische systeem ingrijpend te wijzigen. In deze co-evolutie spelen (mature) niches dus een noodzakelijke rol: ze fungeren als broedkamers voor technologische vernieuwing en nieuwe socio-culturele praktijken of combinaties daarvan⁷. Nieuwe of lopende duurzaamheidsinitiatieven kunnen deze innoverende rol vervullen en bijgevolg de ambitie hebben om systemen te transformeren.

Omdat we in het vak 'Duurzame Steden' focussen op stedelijke vraagstukken, en in dit geval specifiek op de korteketenniche, hebben we in de 3*5-tabel enkele noodzakelijke verfijningen aangebracht. De zoektocht naar transformatieve initiatieven hangt hier immers ook sterk samen met de rol van lokale actoren (en bij uitstek stedelijke overheden). Hoe krijgen zij terug greep op een mondiaal voedselvraagstuk? In welke mate laat het voedselvraagstuk zich stedelijk behandelen? In de bespreking van het niche-initiatief vroegen we dan ook aan

⁵ Raworth K. (2017) Doughnut economics: seven ways to think like a 21st-century economist. Random House, London.

⁶ Rockström J., Steffen W., Noone K., Persson Å., Chapin F.S. et al. (2009) A safe operating space for humanity. Nature 461, 472-475

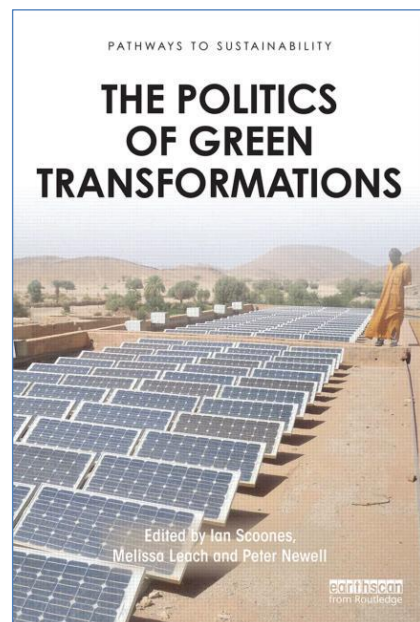
⁷ Paredis E. (2018). Governance van transitities. In G. Bouckaert, A. Van Hondeghe, J. Voets, S. Op de Beeck, K. Verhoest, & M. Ruebens (Eds.), *Handboek overheidsmanagement. Samen werken aan een overheid in beweging*. (pp. 457–484). Brugge: Vanden Broele.

onze studenten om expliciet stil te staan bij de wijze waarop een korteketeninitiatief de stedelijke context mobiliseert. Dat kan gaan van 'helemaal niet' tot 'zeer sterk': sommige initiatieven zijn niet eigen aan de stedelijke context en bestaan ook buiten de stedelijke politieke arena, andere initiatieven zijn juist nadrukkelijk op de stedelijke context betrokken, zowel op vlak van de partners die het initiatief schragen (gericht op stedelijke consumenten, geïnitieerd door een stedelijke schepen van leefmilieu, verankerd in een stedelijk armoedebelief, aansluitend bij stedelijke 'alternative food networks',...) als in de ruimtelijke oriëntatie (typisch buurtgericht, vooral aanwezig in de negentiende eeuwse wijken, gekoppeld aan een stadsregionaal label, de bevestiging van de stad land tweedeling of juist patroon doorbrekend, etc.).

Die stedelijke kleuring kan ook zitten in de aard van de strategie die de aansluiting zoekt bij de organisatie van het stedelijk samenleven in brede zin. Dit kan gaan over de koppeling aan kerntaken van stedelijke overheden, zoals het ontwikkelen en onderhouden van publieke infrastructuur, de verzorging van stedelijke diensten op vlak van zorg, onderwijs, huisvesting, tewerkstelling, etc. Hier zien we de articulatie van het spanningsveld tussen publieke rollen, private diensten en de ruimte die wordt ingevuld door een meer of minder georganiseerd middenveld. Hier zien we ook het spanningsveld tussen benaderingen die voedsel als aan te kopen 'commodity' beschouwen of juist inzetten op de gedeeltelijke of verregaande decommodificatie van voedsel, al dan niet gekoppeld aan decommodificatie van wonen en andere stedelijke functies (onderwijs, energie, afval verwerking, etc.).

Welk transitiepad draagt het initiatief in zich?

We vroegen onze studenten ook om in het normatieve luik van deze opdracht kritisch te reflecteren over de 'politieke' transitiepaden die de onderzochte initiatieven in zich dragen. Met andere woorden, de studenten dienden aan te geven binnen welke dominante logica een transitie werd nagestreefd. De algemene leidraad die we hier meegaven was het inleidend hoofdstuk van het boek *The Politics of Green Transformations*⁸ waarin vier transformatiepaden ideaaltypisch worden toegelicht: 'techno-centrische transformatie', 'marktgedreven transformatie', 'staatsgeleide transformatie' en 'burgergedreven transformatie'. De studenten situeerden hun onderzocht korteketeninitiatief in één van deze paden of in een combinatie van paden. Ook kon er sprake zijn van een evolutie en kon de situering van de studenten afwijken van de visie en ambitie die bij de betrokken actoren van het korteketeninitiatief leven. Misschien herkende de studenten een marktgedreven logica binnen het initiatief terwijl de betrokken actoren zelf aangeven vooral in te zetten op 'grassroots innovation'.

Geef vervolgens weer wat de kracht van dit initiatief en de (bewust of onbewust) gevolgde transitie-paden kan zijn. Wat is de politieke positionering van dit initiatief? Welke groepen worden erdoor gemobiliseerd of bij welke reeds gemobiliseerde groepen vindt het initiatief aansluiting? Is die positionering specifiek stedelijk? Waarom en op welke manier kan dit initiatief het stedelijk voedselsysteem in de Gentse regio verduurzamen? En

⁸ Scoones I., Newell P., Leach M. (2015), *The Politics of Green Transformations*. In: Scoones I., Leach M. & Newell P., *The Politics of Green Transformations*, pp.1-24.

reflecteer tot slot grondig over zwakten en valkuilen van het initiatief. Waarom versterkt dit (helemaal) niet het duurzaamheids-, transformatief en stedelijk denken (tegelijk)?

Samenvatting van de concrete opdracht

Vijf Gentse korteketeninitiatieven werden kritisch geanalyseerd. Dit gebeurde in groepjes van 3 studenten. Volgende concrete vragen werden door ons aan de studenten meegegeven.

Luik 1
<ul style="list-style-type: none">- Algemeen opzet (min. 1 en max. 2 pagina's): visie en discours, achtergrond en context, betrokken actoren, etc.- Twee beelden (bv. foto's of figuren), incl. enkele regels waarom deze beelden zijn geselecteerd.- Een schets van de geuite ambities op vlak van stedelijke duurzaamheid en stedelijke transformatie (min. 1 en max. 2 pagina's), gebaseerd op de 3*5-tabel.
Luik 2
<ul style="list-style-type: none">- Situering van initiatief binnen transitiepaden van Scoones et al. (min. ½ en max. 1 pagina)- Reflectie over de kracht van het initiatief, de positionering en de transitiepaden (min. ½ en max. 1 pagina)- Reflectie over de zwakten en valkuilen van het initiatief, de positionering en de transitiepaden (min. ½ en max. 1 pagina)

In het kader van het opleidingsonderdeel Duurzame Steden aan de Universiteit van Gent doen we onderzoek naar een korteketeninitiatief in de omgeving van Gent. Deze paper vormt het resultaat van een analyse van het initiatief Vanier. De resultaten en beschrijvingen baseren zich op onder andere de website van Vanier en Linked Farm, waarvan Vanier afkomstig is. Vervolgens steunt het ook op interviews die we afgelegd hebben met Lieta Goethijn, een medewerkster van de stad Gent, en met Arno De Mol, de uitbater van Lokaal en medeoprichter van Vanier. Verder hebben gesprekken met experts op vlak van voedselkwesties ons geholpen met bepaalde insteken. Als laatste hebben artikels over Vanier ons informatie bezorgd die deze analyse hebben aangevuld.

In het eerste onderdeel van deze paper, de algemene opzet, omschrijven we het initiatief Vanier en wat het exact inhoudt. Daarna gaan we dieper in op hun ambities, zowel op ecologisch als op sociaal vlak. Verder wordt ook het transformatieve karakter onderzocht om te zien welke invloed Vanier heeft op het gangbare socio-technisch systeem. Het laatste onderdeel van deze paper bevat een reflectie van het initiatief waarbij de politieke transitiepaden onderzocht worden en welke waardes en zwaktes het bevat.

Beschrijving: opzet en ambities

Het korteketeninitiatief Vanier is ontstaan nadat Stad Gent een initiatief zocht dat zou zorgen voor het opschalen van de korte keten. Vanier was het initiatief dat hier uiteindelijk het beste uitkwam. Het is een coöperatie die zorgt dat producenten rechtstreeks kunnen verkopen bij restaurants, grootkeukens en winkels. In 2017 is het opgestart door een groep jonge ondernemers, door Linked Farm en door ondersteuning van Stad Gent. Linked Farm is een coöperatie die zelf een korteketeninitiatief opstartte in Asse en daarnaast ondersteuning geeft aan groepen die een korteketeninitiatief willen opstarten⁹.

Uit de presentatie en het interview van Lieta Goethijn kwam naar voren dat stad Gent financiële ondersteuning geeft aan het initiatief, maar dat het de bedoeling van de stad is om dit op termijn stop te zetten. Indien ze dit op termijn niet stopzetten, zien ze dit als oneerlijke concurrentie en vinden dat niet te verantwoorden naar de burger wiens belastinggeld ervoor gebruikt wordt. Hun doel is om aan te tonen dat een initiatief juist winstgevend kan zijn op lange termijn. Oorspronkelijk was afgesproken om Vanier twee jaar financieel te ondersteunen, maar dit wordt verlengd. De reden hierachter is dat Vanier nog niet winstgevend is en hierdoor niet financieel onafhankelijk kan zijn.

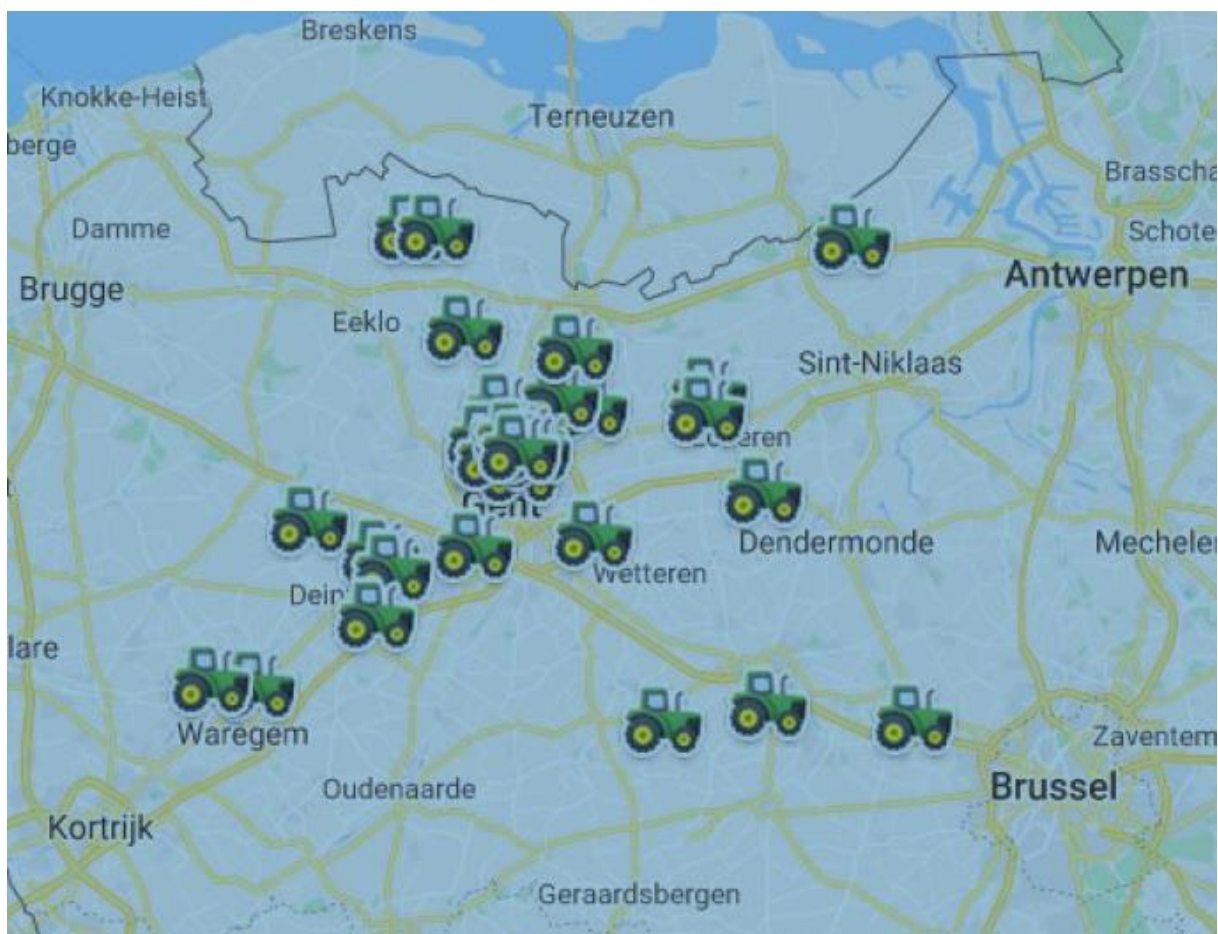
Vanier zorgt voor een webshop waar boeren/producenten zelf hun goederen kunnen aanbieden aan ondernemers, zelfstandigen en winkeliers, dus geen particulieren. De klanten kunnen via de webshop de goederen aankopen en hun bestelling plaatsen. Zij krijgen slechts een rekening voor alle producten die ze bestellen, ook al kopen ze deze bij verschillende producenten aan. Daarna brengen de producenten al hun

⁹ De startersfabriek (z.d.). *Vanier*. <https://startersfabriek.gent.be/starter/vanier>; Gent klimaatstad (z.d.). *Vanier brengt korte keten naar Gentse winkels en restaurants*. Linked Farm (2019). *Wie zijn wij?* https://www.linked.farm/views/lf/about_lf.php. Alles geraadpleegd op 30 november 2019.

goederen die ze verkocht hebben op de webshop naar het depot in Oostakker van Vanier en van daaruit worden de goederen op dinsdag en donderdag verdeeld aan de deur bij de klanten¹⁰.

Momenteel heeft Vanier 33 producenten die goederen op de webshop verkopen en meer dan 90 klanten waarvan er 37 actief zijn. Voor de producenten wordt er gemikt op degenen die gelokaliseerd zijn binnen een straal van 30 kilometer rond Gent. De klanten bevinden zich voornamelijk in Gent met enkele uitzonderingen en men kan dus spreken van een netwerk met een lokale voedselstrategie¹¹.

Vanier is dus een jong korteketeninitiatief dat zich voornamelijk afspeelt binnen Gent en de directe omgeving. Uit het interview met Goethijn Lieta kwam naar boven dat het omwille van die reden nog een constant bijsturen is om het ideale scenario van dit initiatief uit te schrijven. Het brengt momenteel nog enkele uitdagingen mee waar verder op ingegaan wordt in deze paper.

[Vanier, 2019] - Het eerste beeld dat aanbod komt is een kaart waar alle producenten van Vanier op aangeduid zijn. Op de kaart ziet men dat de producenten ook verspreid zijn buiten Gent. Vanier kan momenteel nog niet zonder de financiële steun van stad Gent en heeft nog een te kleine oplage goederen om grotere klanten aan te trekken (bijvoorbeeld grootkeukens), dit kwam naar voor uit het interview met Lieta Goethijn. Een oplossing zou kunnen gezocht worden bij het betrekken van gemeentebesturen waar producenten actief zijn, wat momenteel niet het geval is.

¹⁰ Gent klimaatstad, ibidem; Netwerk van lokale voedselstrategie (2019) *VANIER (Logistiek korte keten Gent)*. Geraadpleegd op 30 november 2019, https://www.lokalevoedselstrategie.be/project/vanier-logistiek-korte-keten-gent/_/

¹¹ Vanier (2019). *Korte keten voor de mensen*. Geraadpleegd op 30 november 2019, <https://www.vanier.gent/index.php#headerAndBoxes>

Ecologische uitdaging

Vanier heeft enkele ambities waarbij ze willen inzetten op een meer ecologisch karakter van het initiatief. Zo kwam uit het interview met Lieta Goethijn en de oprichter van Lokaal naar voren dat de nadruk van het korteketeninitiatief voornamelijk ligt op een zo kort mogelijke afstand van producent naar consument of met andere woorden het aantal tussenstappen verminderen. Verder zetten ze zich in voor het beperken van afval door onnodige verpakking te laten vallen bij het vervoeren van de producten. Hiertegenover staat dat de focus minder ligt op een specifieke productiewijze. De bedoeling van Vanier is om in de toekomst meer aandacht te hebben voor een meer biologische productiewijze van de producenten. Op het platform van Vanier zijn er op dit moment immers zowel producenten die biologisch telen als boeren die dit niet doen. Lieta Goethijn gaf zelf aan dat dit werkpunt is voor Vanier. Wel is er ons ook verteld door Arno de Mol dat enkele boeren dan misschien geen duurzaamheidslabel hebben, maar wel al voor een meer bewuste productiewijze kiezen. Zo een label verkrijgen kost namelijk best wat geld waardoor enkele boeren dit er niet voor over hebben of dit zelfs niet kunnen veroorloven. Vanier legt nu vooral de nadruk op het idee dat cliënten weten waar hun voedsel vandaan komt zodat ze automatisch meer op de hoogte zijn van de productiewijze.

Waar er wel meer nadruk op ligt is of het transport duurzaam verloopt. Graag wil Vanier inzetten op het vervoeren van producten met behulp van elektrische wagens, maar dit is nog niet in werking gezet. Wel willen ze door het creëren van het depot in Oostakker het transport beperken richting Gent. Wat hier dan nog aandacht verdient, is dat er nog steeds veel kilometers afgelegd worden tussen de plek waar de producenten actief zijn en het depot. Echter wanneer men zoekt naar het mogelijk meest efficiënte transportsysteem, komt men uit op deze van grootwarenhuizen, en dit is niet het doel van Vanier.

Daarnaast willen de actoren van Vanier in de toekomst alle producten van de webshop een score geven op duurzaamheid. De reden hierachter is dat ze geen producenten willen uitsluiten en zo zorgen voor oneerlijke concurrentie. Er wordt wel gekeken naar de grootte van de afzetgebieden van de producenten die willen meedoen zodat de kleinere niet buiten spel worden gezet binnen het platform.

Indien men wil participeren in dit project moet men voldoen aan de voorwaarden die vastgelegd zijn in het subsidiedossier van de Stad Gent. Dit zijn onder andere de productie- en transportwijze. Mochten producenten niet voldoen aan deze criteria, kunnen ze geen deel worden van het initiatief.

Sociale uitdaging

Bij Vanier besteedt men minder aandacht aan het sociale aspect van het initiatief. Er worden geen specifieke acties gehouden voor specifieke groepen van de samenleving, noch is er een bepaalde sociaal gerichte participatie. Doordat Vanier zich ook vooral toespitst op horeca- en retailzaken, sluiten ze gewone particulieren al uit als potentieel cliënteel¹².

Het initiatief is initieel gestart om de lokale boeren een steun in de rug te bieden bij het verkopen van hun producten aan lokale kopers die hier interesse in tonen. Wat er namelijk aantrekkelijk is aan het initiatief en zoals eerder vermeld, is dat men slechts een rekening krijgt ook al bestelt men via verschillende producenten. Arno de Mol, eigenaar van Lokaal, gaf namelijk aan dat dit aspect een van zijn motivaties was om mee te stappen in het initiatief. Horeca- en retailuitbaters die lokale producten in hun eten verwerken, winnen immers meer tijd met deze regeling dan wanneer ze zelf alle boeren moeten afaan. Daarnaast bespaart men op diesel die een individu niet meer moet verbruiken.

¹² Vanier (2019), Ibidem.

Doordat de boeren zelf hun prijs mogen bepalen, is dit bovendien een eerlijkere optie voor hen dan wanneer hun producten door een langer verwerkingsproces moeten gaan. Op deze wijze houdt de boer meer geld over aan het einde van de verkoop dan anders. Echter blijkt uit de gesprekken met experts uit het vakgebied op het infomoment van 22 november 2019 dat boeren slechts een beperkte hoeveelheid van hun producten kunnen verkopen via Vanier. Dit doordat er weinig actieve cliënten zijn of doordat zij de meeste van hun producten op andere wijze verkrijgen. We kunnen vervolgens vaststellen dat de boeren nog nauwelijks voordeel halen uit de samenwerking met Vanier.

Eveneens laat Vanier heel wat ruimte voor een sociale invulling in hun initiatief. Hier wordt namelijk nog niet veel of zelfs te weinig op ingezet. Graag willen ze immers (sociale) grootkeukens ook betrekken in hun cliënteel om op deze manier wat meer in te spelen op het sociale aspect. Zo is een grootkeuken, uitgebaat door OCMW, al klant van Vanier¹³ (Vanier, 2019).

(persruimte stad gent, 2017) - Het tweede beeld dat aanbod komt is van een grootkeuken in Gent dat uitgebaat wordt door OCMW Gent. Vanier heeft het momenteel nog moeilijk om grootkeukens te overtuigen om klant te worden. Van de grootkeukens van stad Gent zijn er zelf maar twee die klant zijn van Vanier (Vanier, 2019). Stad Gent zou een voortrekkersrol kunnen spelen door haar eigen grootkeukens enkel te laten werken met korte keten producten of traiteurs in te huren die daar gebruik van maken. Zo kunnen ze vooral andere organisaties aantonen dat dit mogelijk is.

Echter verloopt dit proces om grootkeukens te betrekken niet zo soepel als ze zelf gewenst hadden vanwege beperkt enthousiasme van hun kant. Ook al is er absoluut meer mogelijkheid om een socialer gerichte dimensie te geven aan het initiatief.

¹³ Vanier (2019), Ibidem.

Transformatie

Sommige initiatieven brengen een transformatie teweeg in het gangbare socio-technische systeem. Dit wil zeggen dat het initiatief een verandering doorvoert in een van de fundamenteën van het systeem. Nu echter is dit niet het geval bij het korteketeninitiatief Vanier. Vanier is eerder een initiatief dat instroomt in het reeds bestaande systeem dan dat het de ambitie heeft om daadwerkelijk verandering voort te brengen. Het doel is dan ook niet om het Gentse voedselsysteem te transformeren, maar eerder in te spelen op de bestaande structuren en deze te ondersteunen.

Het platform dat Vanier eigenlijk is, verbindt dus verder verschillende producenten in de buurt van Gent. Op dat vlak mobiliseren ze onder andere de stedelijke context doordat het oorspronkelijke initiatief genomen geweest is door de stad Gent zelf. Bij Vanier is dit stedelijk aspect nodig omdat ze lokaal willen blijven werken. Ze focussen erop dat hun klanten gelegen zijn in de stad Gent zodat het afzetgebied kleiner blijft. Ook voor hun leveringssysteem is het beter dat het slechts een beperkt domein beslaat. Een busje, waarvan de uitstoot voldoet aan de nieuwe normering, haalt namelijk de producten op in Oostakker en levert ze vervolgens aan de verschillende klanten. Hier kan Vanier nog extra op inzetten om een duurzamer alternatief te overwegen. Dit is ook wat ze promoten. Echter hebben ze tot nu toe nog geen overeenkomst kunnen sluiten met een geschikte onderneming die mee wil instappen in het initiatief, zoals eerder vermeld, bleek uit het interview met Goethijn Lieta.

Waar Vanier dan wel weer een effect op heeft is dat ze restaurant- en retailzaken mee betrekken in het verhaal. Ze willen hen aanmoedigen om meer lokaal seizoensgebonden producten te gebruiken in hun gerechten.

Echter mogen twee belangrijke factoren niet genegeerd worden. Allereerst hebben de meeste horecazaken al langer bestaande onderhandelingsrelaties met hun leveranciers en zijn ze daardoor niet altijd bereid om klant te worden. Dit is wel minder een probleem bij nieuw opstartende zaken. Verder moeten ze mogelijke klanten kunnen overtuigen om meer seizoensgebonden te willen koken. Weliswaar hebben horecazaken vaak het hele jaar door dezelfde menukaart en ziet niet elke uitbater het zitten om dit aan te passen.

We kunnen concluderen dat Vanier weinig invloed zal uitoefenen op het bestaande socio-technische systeem betreffende de voedselkwestie. Toch zijn er nog bepaalde punten waar men op kan inzetten zodat het initiatief een meer transformatief karakter kan verkrijgen.

Reflectie over het politieke transitiepad

Situering initiatief

Om nog beter te begrijpen hoe Vanier als initiatief is kunnen ontstaan en welke actoren een belangrijkere invloed hebben dan andere, is het nuttig om te reflecteren welke 'politieke' transitiepaden in dit initiatief vervat zitten. Volgens het werk van Scoones et al.¹⁴ kunnen er vier transitiepaden onderscheiden worden: staatsgeleide transitie, burgergedreven transitie, techno-centrische transformatie en marktgedreven transformatie.

¹⁴ Scoones I., Newell P. & Leach M. (2015), *The Politics of Green Transformations*. In: Scoones I., Leach M., Newell P., *The Politics of Green Transformations*, pp.1-24.

De eerste aanzet tot een korte ketenstrategie op stadsniveau, gefocust op grootafnemers, kwam vanuit Stad Gent, in samenwerking met o.a. Universiteit Gent. Dit gebeurde in de vorm van een onderzoek, Dessein et al.¹⁵ naar de mogelijkheden tot opschalen van de korte keten in Gent, in het licht van de Gentse lokale voedselstrategie 'Gent en Garde'. Het lijkt ons daarom vrij duidelijk dat het initiatief vooral staatsgedreven is. In datzelfde onderzoek werd ook verwezen naar het online platform Linked Farm, dat dan als inspiratie zou kunnen dienen voor een initiatief in Gent. Uiteindelijk kwam Vanier dan ook tot stand door samenwerking tussen Linked Farm en enkele jonge ondernemers uit Gent, met ondersteuning van Stad Gent. Belangrijk hierbij is dat veel van die jonge ondernemers in het initiatief stapten omdat ze reeds bezig waren met korte keten. De samenwerking met Stad Gent en Linked Farm zou dan de mogelijkheid bieden om werken met korte keten rendabeler en gemakkelijker te maken. Daarbij is Linked Farm, naast dat het een burgergedreven initiatief is doordat Laurence Claerhout het op poten zette, ook een manier om korte keten economisch interessant te maken op vlak van logistiek en distributie en dus marktgedreven. We kunnen dus stellen dat de initiatie van Vanier een staatsgedreven transformatie is en de huidige werking een combinatie van burgergedreven en marktgedreven transformatie.

Kracht van initiatief

Een eerste sterk punt dat we in Vanier herkennen is de voorbeeldfunctie die het met zich meedraagt. Dit slaat vooral op het feit dat er met Vanier een positieve boodschap uitgestuurd wordt naar andere steden en gemeenten in en buiten Vlaanderen. Door als stad dergelijk initiatief te lanceren en te ondersteunen, toont men dat het mogelijk is om een upscaling van korte keten op stadsniveau te faciliteren. Of het dan ook effectief werkt, doet daar misschien, in de beginjaren, nog niet zoveel toe. Vanier fungeert dan ook als een testcase of experiment op vlak van zaken die eigenlijk ook breder zijn dan enkel korte keten, zoals nieuwe organisatievormen (B2B-model, de boer bepaalt de prijs,...) en coöperatieve logistiek.

Een tweede kracht van het initiatief is het grote potentieel dat Vanier in zich heeft. Dit lijkt misschien op het eerste gezicht een ietwat dubieuze 'kracht' aangezien dat wil zeggen dat het op dit moment nog niet de verhoopte impact heeft. Dat betekent echter niet dat dat niet als positief moet gezien worden. Vanier bestaat nu twee jaar, dus het is zeker niet abnormaal dat er nog ruimte is voor verbetering. Daarbij is het feit dat Vanier een groot potentieel heeft een cruciaal argument om in te zetten op een verdere uitbouw en verbetering ervan in de toekomst en om daar de nodige middelen voor te krijgen. Het lijkt ons dan ook belangrijk om de rol van Stad Gent hierbij te benadrukken. Om het initiatief een echte transformatieve kracht te laten hebben, lijkt het cruciaal dat Stad Gent een blijvende actieve rol speelt in dit verhaal en Vanier de nodige kansen en middelen geeft om het aanwezige potentieel uit te bouwen.

Daarnaast zijn er nog enkele positieve maar minder 'krachtige' elementen van het initiatief. Ten eerste wordt de link tussen stad en platteland versterkt door een directe link tussen boer en afnemer mogelijk te maken. Met het oog op sensibilisering en bewustwording is dit niet onbelangrijk. Ook het werken met slechts een factuur en het feit dat de boer de prijs zet kan twijfel omzetten in daad, al heerst er nog verdeeldheid of deze aspecten in de praktijk wel echt zo voordelig zijn.

Zwakten en valkuilen

Ondanks de vele goede wil en ambitieuze plannen zien we toch ook wel enkele werkpunten. De grootste zwakte van Vanier lijkt ons op dit moment het ontbreken van een sterk transformatief karakter. En daar draait het

¹⁵ Dessein, J., Crivits, M. & Block, T. (2017). Hoe de korte keten opschalen? Op zoek naar partnerschappen tussen landbouwers en grootafnemers in Gent en omstreken. ILVO-UGent-Stad Gent.

uiteindelijk toch vooral om, verandering teweeg brengen. De marktpositie van Vanier is op dit moment te zwak om te kunnen concurreren met grote spelers in de voedselmarkt, waardoor het heel moeilijk wordt om in de nabije toekomst zelfbedruipend te worden, laat staan structurele veranderingen in het stedelijke voedselsysteem te veroorzaken. Het grootste probleem hierbij is dat, volgens de huidige planning, Stad Gent enkel een initiërende rol speelt met een afbouwende financiële ondersteuning die twee jaar duurt. Vanier is er echter niet klaar voor om losgelaten te worden door Stad Gent, getuige de zwakke marktpositie en de nood aan financiële steun. Zo stelde Arno de Mol van Lokaal dat het waarschijnlijk niet haalbaar zou zijn om te functioneren zonder financiële steun na twee jaar. Het lijkt ons ook een noodzaak om als stad een blijvende actieve rol te spelen in dergelijk project door bijvoorbeeld mee te stappen in de coöperatie. Zoals eerder in de paper al vermeld moet hier echter een kanttekening bij gemaakt worden aangezien dit kan leiden tot argwaan bij andere horecazaken door het creëren van oneerlijke concurrentie.

Een ander belangrijk pijnpunt van Vanier is de logistiek. Op dit moment zijn er nog veel verbeteringen mogelijk op vlak van efficiëntie en ecologie. Het probleem hierbij is dat van Vanier uit alles reeds zo efficiënt mogelijk wordt georganiseerd, waardoor het dus weer een verhaal wordt van middelen om nog efficiënter en ecologischer te kunnen gaan. Ook hier lijken de marktpositie en hulp van Stad Gent belangrijke factoren om een oplossing te vinden, om zo stap voor stap het distributiesysteem te optimaliseren.

Ook het feit dat grootkeukens en grotere horecazaken voorlopig moeilijk bereikt worden, verkleinen de groeimogelijkheden van Vanier. Met het huidige systeem kan Vanier niet voldoen aan de noden van die grootkeukens, zodat die toch bij de grote spelers op de markt blijven bestellen. Opnieuw blijkt de zwakke marktpositie van Vanier dus een probleem. Ook hier zou Stad Gent echter belangrijk kunnen zijn. Bijvoorbeeld door de eigen grootkeukens aan te passen of af te stellen op Vanier en koks op te leiden om lokaal te koken en zo de kans op een mentaliteitswijziging te vergroten.

Het boerenhof – Rabot

Maïa De Ridder, Lucas Desmet en Bavo Smets

Beschrijving: opzet en ambities

Tussen de huizen in het Rabot bevindt zich één van de vele verborgen binnengebieden in Gent, Het Boerenhof. Dit groene gebied van ongeveer 3300 m² kan via twee ingangen betreed worden, aan de Victor Frisstraat en de Pannestraat. Vroeger stonden hier enkel vervallen garageboxen. Toen de eigenaar plannen had voor nieuwe garageboxen, besloot de Stad Gent in 2009 het gebied op te kopen om er een publieke parking van te maken¹⁶.

Enkele omwonenden verzetten zich tegen deze onderneming. Zij vonden dat de wijk helemaal geen extra parkeerplaatsen nodig had¹⁷. Stad Gent had ondertussen een deal gemaakt met een parkeerbedrijf, en kon daar moeilijk van afwijken. Het project zat klem. Pas bij het nieuwe schepencollege en burgemeester, Daniël Termont, kwam er schot in de zaak. Buurtbewoners hadden zich ondertussen verenigd onder de naam 'De Boerenhovers'. Via een eigen meting in de wijk bewezen ze dat de parking niet relevant was voor de buurt. Dat gaf hun de mogelijkheid een groen alternatief naar voren te schuiven, met grotere meerwaarde voor de omgeving. Dankzij een masterstudente architectuur aan Campus Sint-Lucas Gent, die het project mee hielp vormgeven, begonnen ze actief te onderhandelen. Voorstel na voorstel verminderde het aantal voorziene parkeerplaatsen in de plannen van de Stad Gent.

Het planten van een boom op dit sinds 2013 braakliggend terrein bleek een van de meest betekenisvolle momenten in dit proces. Het werd een symbool van weerstand vanuit de geëngageerde burens. De boom had een watervaleffect en veroorzaakte een serie van zelf georganiseerde bottom-up acties die aan de basis liggen van Het Boerenhof. Het was een kantelmoment voor het project, waar de ideeën en de verlangens eindelijk realiteit werden¹⁸.

De onderhandelingen leidden uiteindelijk tot het volledig herzien van het project. De overeenkomsten met het parkeerbedrijf werden aan de kant geschoven en in 2014 werd er groen licht gegeven vanuit de Stad Gent om aan dit project te beginnen. Een deel van de oppervlakte werd verkocht als privétuinen, de rest konden de burgers inrichten naar hun zin, met behulp van Buurtontwikkeling Gent, Rabot¹⁹. Het Boerenhof werd uiteindelijk méér dan een park: een polyvalente groenzone die door de bewoners zelf kon worden ingericht, met ruimte voor tuinieren. De naam 'Het Boerenhof' verwijst zo ook naar een voormalige boerderij, die in 1873 al op deze plek aanwezig was. Uit een volledig gebetonneerd terrein zonder toegevoegde waarde ontstond een natuurlijke tuin waar mensen elkaar ontmoeten, Het Boerenhof.

¹⁶ Van Reusel, H. (2014) *Scratch, scar, score*. Master's thesis, Sint-Lucas Gent, 2014, p.47.

¹⁷ Bernadette Vandecatsijne, gesprek, November 17, 2019

¹⁸ De Smet, A. & Van Reusel, H. (2017) How one tree can change the future of a neighbourhood: The process behind the creation of the Boerenhof Park as an example for tactical urban planning. *Urban Forestry & Urban Greening*, 30: 287. Van Reusel (2014), Ibidem.

¹⁹ Vanleene, D., Verschuere, B. & Voets, J. (2016) The Democratic Quality of Co-production in Community Development: a Pilot Study in the Rabot Neighbourhood in Ghent, Belgium. *EGPA Conference, Proceedings*, 7; Van Reusel (2014), Ibidem.

The start of the temporary use, planting the first tree – March '14
 Het planten van een symbolische boom (Van Reusel, 2014).

Het Boerenhof, gelegen in het binnengebied van een bouwblok met twee ingangen aan de kopse kanten

Het opwaarderen van deze ruimte naar een groene oase binnen een stedelijke omgeving heeft een grote ecologische impact. Door de inzet van de burgers is deze groene ruimte geen monotoon park geworden, maar eerder een gemeenschapstuin met diverse invullingen. Naast een twintigtal tuintjes is er ook een grasveld voor spelletjes, een bloemenweide voor de insecten, een wilgentunnel voor jongeren en een speeltuin voor de

kleinsten. Bij het binnenstappen van Het Boerenhof beland je recht in de natuur. Het is een georganiseerde chaos. Er is een duidelijke basisinrichting, maar er wordt plaats gemaakt voor de willekeur van de natuur.

De grond bij aanvang van dit project was dood. Na jarenlang onder het beton te liggen, was dit een nutriëntenarme bodem geworden, zonder veel mogelijkheden. Bij het inrichten van het binnengebied werd geen extra grond aangevoerd. Door een juiste bewerking van de grond en het gebruiken van compost is het mogelijk geweest om de bodem te herwaarderen. Bij de inrichting van Het Boerenhof is er dan ook zeer bewust gebruik gemaakt van de karakteristieken van het terrein. Er is tijdens de opbouw opgemerkt dat de ene helft van het terrein veel droger was dan de andere. Door een grachtensysteem en een wadi is de gehele hydrologie van het terrein opgewaardeerd.

De bloemenweide van ongeveer 30 m² mag niet betreden worden. Die wordt uitsluitend gebruikt voor het wild groeien van grassen en bloemen. Deze plek is ideaal om biologische diversiteit te stimuleren. Insecten en kleinere dieren krijgen hier de plaats om ongestoord te leven. Dit aspect wordt vaak vergeten bij het inrichten van gemeenschapstuinen en toont aan dat deze ruimte niet enkel gaat om de cultivatie en productie van groenten, maar eerder een kernplaats wordt voor biodiversiteit binnen de stad.

Er wordt gestreefd naar een totale zelfvoorziening. Bij het opstarten van het project was er extra compost nodig aangezien er geen eigen productie was. Momenteel heeft Het Boerenhof een composthoop waar groenafval van de tuin alsook keukenresten van de omliggende bewoners worden verzameld voor toekomstig gebruik. Het water kwam oorspronkelijk van de huizen in de omgeving waardoor er een afhankelijkheid was van het waternetwerk. Ook hier is er ingegrepen. Er zijn twee grondwaterpompen en twee watertanks om regenwater op te vangen geïnstalleerd waardoor de tuin volledig zelfvoorzienend is wat water betreft.

Het beheer van deze ruimte en elk individueel moestuintje is niet strikt afgelijnd. Iedere persoon mag zijn gehuurd tuintje zelf inrichten. Er wordt gepleit voor een pesticidenvrij onderhoud. Dit is geen voorwaarde, maar wordt wel zeer hard gestimuleerd binnen de gemeenschap. De gezamenlijke werkdagen zorgen voor een moment waar de gemeenschappelijke delen onderhouden worden. Dit gebeurt onder begeleiding van Diëgo Van De Keere van de vzw Get Cultured. Deze persoon, ingehuurd voor het beheer van de tuin door de Stad Gent, begeleidt grotendeels de taakverdeling en beantwoordt de vragen van de helpende handen. Hij is het aanspreekpunt voor professionele raad. Er wordt verwacht van de betrokkenen dat ze actief vragen naar kennis, want er worden weinig activiteiten georganiseerd om kennis te delen.

Bij het inrichten van het binnengebied tot Het Boerenhof is een deel van dit terrein omgevormd tot private tuinuitbreidingen van de omliggende woningen. Deze uitbreidingen, afgesloten van Het Boerenhof door een omheining, kon men opkopen. Dat deden de meeste buurtbewoners, en zoniet werden ze opgekocht door de burens. Mensen uit de directe omgeving zonder tuin, kunnen ook een moestuintje huren. Dit kan men enkel betalen in de lokale munt van het Rabot, de Torekes. Voor de prijs van 225 Torekes, wat overeenkomt met 22,5 euro, huurt men een tuintje voor een jaar. Zo wordt het initiatief verder betrokken op de buurt en buurtwerking. Torekes kan men verdienen door te werken voor de buurt of voor buurtbewoners. Zo kan men ook 25 Torekes per uur verdienen door op open werkdagen te werken aan de gezamenlijke delen van Het Boerenhof. Veel van de vrijwilligers doen dit echter niet voor de Torekes, aangezien er ook makkelijkere manieren zijn om ze te verdienen. Voor een deel van het doelpubliek zit er ook een stigma op de lokale munt.

Een andere maatregel om de moestuintjes zo toegankelijk mogelijk te maken, is het materiaal nodig om te tuinieren, zoals gereedschap, water, compost, gratis ter beschikking stellen voor iedereen. Verder is Het Boerenhof ook toegankelijk als een park en samenkomstplek voor de buurt. Bij de inrichting is gedacht om een zo breed mogelijk publiek aan te spreken, van kleine kinderen op de schuifaf tot jongeren op het graspleintje.

Er worden zowel buurtfeesten als werkdagen georganiseerd. 's Avonds wordt één van de twee ingangen tot het binnengebied afgesloten door één van de organisatoren, om gebeurlijke overlast te voorkomen.

Tweemaal per jaar wordt er een open algemene vergadering georganiseerd, meestal na een werkdag, waar iedereen op uitgenodigd is. Hier worden toekomstige projecten uitgelegd en wordt er overlegd over grote beslissingen die iedereen beïnvloeden, zoals het planten van een boom voor schaduw. In kring worden dan de meningen van de aanwezigen gehoord, afwegingen gemaakt en zo tot een consensus gekomen. Hier komen spanningen tussen eigenaarschap en inclusie naar boven: een boom voor schaduw voor het park veroorzaakt ook schaduw op de omliggende huizen. De voorstellen worden gemaakt door Diëgo Van De Keere, hij is de expert en weet wat er best groeit. Ook de persoon verantwoordelijk voor Buurtontwikkeling Gent in het Rabot, Dirk Middernacht, is aanwezig. Elke participant heeft zo inspraak in de inrichting, als hij aanwezig is. Lang niet iedereen die een moestuintje huurt, is aanwezig op deze vergaderingen. Op de algemene vergadering die wij meevolgden waren vooral de organisatoren en ingewijden aanwezig. De diversiteit van de buurt werd hierin niet weerspiegeld.

16/11/2019 - Een algemene open vergadering, na de werkdag.

Reflectie over het politieke transitiepad

Ons initiatief situeren binnen de transitiepaden zoals uitgezet door Scoones et al., lijkt een eenvoudige klus te zijn.²⁰ Het Boerenhof is een burgergedreven transformatie *pur sang*. Zoals in het hoofdstuk wordt beschreven, waren deze burgers “centred on taking control over resources from state-capital elites who have shown little

²⁰ Ian Scoones, Peter Newell and Melissa Leach, “The politics of green transformations,” in *The politics of green transformations*, ed. Scoones et al. (New York: Routledge, 2015), 1-24.

serious interest”.²¹ De Boerenhovers veranderen dus bottom-up een reeds gemaakt plan, gebaseerd op economische winst, naar een plan gericht op maatschappelijke winst. Of zoals Scoones et al. het zegt: “they challenged the social and political-economic structures that sustain individualist, capitalist development paths”.

Hij beschrijft verder ook hoe belangrijk burgergedreven transformaties zijn, omdat ze, in tegenstelling tot de andere transitiepaden, duurzaamheid als geen ander kunnen injecteren in een cultuur.²² Het Boerenhof brengt terug natuur onder de stadsmensen. Het initiatief bevindt zich in een eerlijke, maatschappelijk gedragen positie, van waaruit het met concrete acties kan bijdragen aan veel bredere debatten, zoals voedsel kweken in de stad. Dit transitiepad streeft volgens Scoones et al. ook vaak een economie gebaseerd op solidariteit na. Dat vinden we in Het Boerenhof terug in de manier waarop het de buurt wil betrekken, zij het niet altijd even succesvol.

Hoewel het initiatief zo duidelijk binnen deze ene categorie past, is het belangrijk op te merken dat zo'n categorie nooit op zich staat. “There is no one size-fits-it-all approach”, volgens Scoones et al.²³ Een marktgericht of technocratisch initiatief, twee van de andere voorgestelde transitiepaden, zal Het Boerenhof nooit worden. Evenmin is dit een louter staatsgeleide transformatie. Echter zonder ondersteuning van de staat, hier de Stad Gent, zou het niet kunnen functioneren zoals het vandaag doet. De stad ondersteunt, en levert waar nodig diensten en producten aan: Diëgo Van De Keere als bron van kennis, Dirk Middernacht als samenlevingscoördinator, waterpompen voor grondwater, houtschilfers voor de paden... De Stad Gent is nodig om het initiatief sterk in zijn schoenen te laten staan.

De kracht van Het Boerenhof is volgens ons meerledig. In het midden van een versteende woonbuurt natuur voorzien, zorgt voor een grote ecologische meerwaarde. Het Boerenhof bloeide in korte tijd uit tot een oase van biodiversiteit. Naast alle flora is Het Boerenhof ook een feest geworden voor kleine vogels, regenwormen, bijen en vlinders. Diëgo Van De Keere zijn bewuste natuurbeheer is hierbij cruciaal.

Zo een groene stedelijke omgeving biedt uiteraard ook veel voordelen voor die andere diersoort: de mens. De buurt vindt er de plek om de hond uit te laten of buurtfeesten te organiseren. Omwonenden vinden er een plek om groenten te kweken, onder de mensen te komen, te ravotten, maar vooral ook om in contact te komen met een stukje natuur. Wie meehelpt op de werkdagen, of een tuintje onderhoudt in Het Boerenhof, voelt weer wat het betekent te planten, te oogsten, met de vingers in de grond te zitten en hoeveel voeten in de aarde voedsel produceren heeft. Dat mensen door Het Boerenhof meer tijd nemen om bezig te zijn met natuur, zorgt er dus voor dat ze er naast aardappelen ook bewustzijn kunnen kweken, dat ze op hun beurt kunnen doorgeven. Dat is een bijzonder waardevolle transformatie.

Een tweede sterk punt van Het Boerenhof is zonder twijfel dat het initiatief vertrok vanuit de omwonenden. Zo heeft het een uniek, oprecht karakter. Burgers denken mee over mogelijkheden. De stad ondersteunt ze daarbij, zoals hierboven gezegd, maar ziet ook tot welke stedelijke transformaties burgerinitiatieven kunnen leiden. Het Boerenhof bewijst de stad dat het waardevol kan zijn burgers te betrekken bij (buurt)plannen. Niet alleen dit initiatief, ook initiatieven als de voormalige Site in het Rabot, het Driemasterpark in Wondelgem, of het Vikingbos in Muide tonen dit aan.²⁴ Het is dan waarschijnlijk ook geen toeval dat omwonenden nu ook vanaf

²¹ Scoones et al., “The politics of green transformations,” 15.

²² Ibidem.

²³ Ibidem.

²⁴ “Driemasterpark,” Park-, speel- en sportterreinen, Stad Gent, <https://stad.gent/nl/buitenlocaties/driemasterpark>.

“Buurtbewoners en Stad Gent planten ‘Vikingbos’ in de Muide,” Gent, HLN, laatst gewijzigd op 3 maart, 2019, <https://persruimte.stad.gent/171242-buurtbewoners-en-stad-gent-planten-vikingbos-in-de-muide>.

het begin actief betrokken worden in de heraanleg van het naburige Witte Kaproenenplein.²⁵ De mindset waarmee de stad zo'n projecten aanpakt, blijkt veranderd. Zo oefent Het Boerenhof mee druk uit op het beleid van het huidige socio-technische regime. Het Boerenhof treedt buiten zijn binnengebied.

Desalniettemin schiet het sociaal transformatief soms te kort. De integratie van het initiatief in zijn wijkomgeving bevat heel wat waardevolle elementen. De moestuinen en werkdagen aan de wijkmunt Torekes koppelen lijkt te werken, net als de paar keer per jaar dat Het Boerenhof decor is van een buurtfeest. Toch zijn er rond dit aspect heel wat bedenkingen. Alhoewel er de goede wil is om inclusief te zijn, blijkt dit in de realiteit niet echt het geval. Zoals eerder vermeld is de diversiteit onder de betrokken mensen beperkt. Zeggen dat iedereen welkom is, volstaat niet. Er is zowel een fysieke als sociale en psychologische drempel aanwezig, die de betrokkenheid van mensen van andere afkomsten alsook mensen van andere buurten beperkt. Het ingesloten karakter van dit terrein doet het aanvoelen als een clubgoed van de omliggende bewoners. De beperkte zichtbaarheid en toegankelijkheid maken Het Boerenhof niet erg gekend, of misschien moet het jonge initiatief nog aan bekendheid winnen. In tegenstelling was een andere vroegere volkstuin in het Rabot, De Site, veel zichtbaarder. Het had daarom een opener karakter, dat maakte de drempel om te participeren hier kleiner¹³.

In verschillende studies die soortgelijke coöperatieve projecten kritisch bekijken, zien we dat de 'typische deelnemer' een witte man uit de middenklasse, van middelbare leeftijd is. Deze handelt vaak uit eigenbelang en versterkt met zijn engagement zijn al aanwezige positie in de gemeenschap.²⁶ Dit zien we deels ook terugkomen in Het Boerenhof. Bij de algemene vergaderingen is de diversiteit beperkt. Ook bij de inrichting van Het Boerenhof is niet resoluut gekozen voor één groot park, maar deels ook voor individuele tuintjes en tuinuitbreidingen van de omwonenden.

Voor buitenstaanders is het veel moeilijker om te participeren, omdat hun sociale inclusie kleiner is.²⁷ Wie niet in het netwerk zit, weet niet waar hij moet aankloppen, wie aanspreekbaar is en hoe deel te nemen. Taal is hierbij een bijkomende grote hindernis, want zowel de mondelinge als schriftelijke Boerenhofcommunicatie is volledig Nederlandstalig. Toegang tot de communicatie is nochtans noodzakelijk, wil men inzetten op meer participatie en coproductie in Het Boerenhof.²⁸ Dit sociale aspect vormt duidelijk geen prioriteit binnen de doelstellingen van het project, en dat voelt aan als een gemiste kans.

Professionele ondersteuning zou kunnen helpen deze sociale exclusiviteit te doorbreken en kwetsbaardere doelgroepen te betrekken. Deze begeleiding zou verder ook kunnen zorgen voor de kennisverspreiding van het ecologisch kweken van groenten, en uiteindelijk kunnen leiden tot een groter transformatief karakter, zowel op het ecologische vlak als op het sociale. Ruimte voorzien is niet genoeg.

Als we het plaatsen in de korteketenvoedselvoorziening heeft Het Boerenhof geen grote impact. De productie is schraal en zorgt enkel voor een lokale aanvulling. Dit verandert de kookgewoontes van de betrokken huishoudens en het huidige Gentse voedselsysteem niet ten gronde.

Mogelijkheden voor Het Boerenhof, dat toch geen grote productiecapaciteit biedt, zien we in het inzetten op een groter sociaal-transformatief karakter. Zo zou een samenwerking met sociale organisaties van de buurt grotere inclusie brengen. Een sociaal restaurant, het Toreke bijvoorbeeld, alsook de omliggende scholen kunnen makkelijk betrokken worden in dit project. Verder kan naast de voedselproductie, ook de consumptie zorgen

²⁵ "Denk mee na over het Witte Kaproenenplein," Bruggen naar Rabot, Stad Gent, <https://stad.gent/nl/bruggen-naar-rabot/deelprojecten-bruggen-naar-rabot/denk-mee-na-over-het-witte-kaproenenplein>. Vanleene et al. (2016), Ibidem.

²⁶ Vanleene et al. (2016), Ibidem.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Ibidem.

voor een grotere sociale cohesie. Het verbinden van productie voor het plezier en consumptie voor de noodzaak kan een grotere solidariteit teweeg brengen.

Wat is dus de eigenlijke bedoeling van Stad Gent met dit initiatief?

Is het vooral een stap in het halen van hun natuurdoelstellingen, is het de bedoeling burgers mee te betrekken in besluitvormingsprocessen, wil de stad de sociale cohesie verbeteren, is het deel van de Gentse voedselstrategie, of blijft het gewoon een nice-to-have project om mee uit te pakken op volgende vergaderingen? Wil dit initiatief wel transformatief zijn? Het Boerenhof lijkt bewuste kleinschaligheid op te zoeken, om hun vrijheid te kunnen behouden. Sterkere allianties met de stad zouden kunnen helpen zwakke kantjes aan te pakken, maar zijn niet gewenst door de Boerenhovers. Voorlopig blijft Het Boerenhof dus vooral binnen zijn muren, en heeft in dat opzicht geen groot transformatief karakter. De Stad Gent werkt met dit initiatief eerder accommoderend dan transformerend. Kortom, tussen de groenten van het Boerenhof ligt nog ruimte voor verbetering.

Urban Smart Farm (Smart Farmers)

Gert De Keersmaecker, Aline Dries en Kobe Tilley

Beschrijving: opzet en ambities

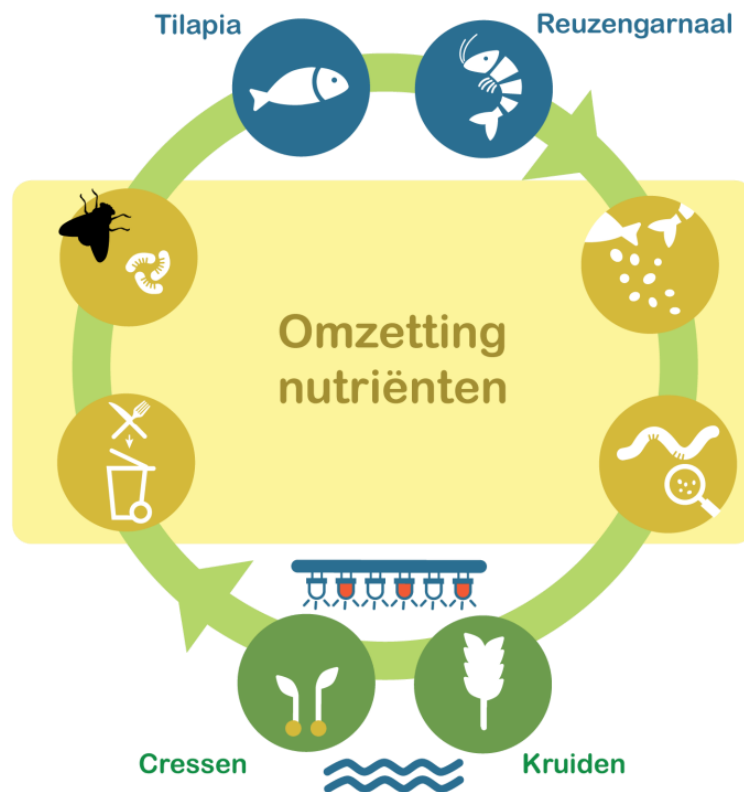
Vooraf: Op het concept van Urban Smart Farm (USF) en de stadsboerderij dat de oprichters wilden uitwerken, ligt momenteel geen directe focus. Vanuit de ervaringen met USF werd vervolgens Smart Farmers (SF) opgericht. De focus van Smart Farmers ligt voornamelijk op het verkopen van installaties zoals ze hebben ontwikkeld binnen USF. Desondanks focussen we in deze paper voornamelijk op het USF-concept, al wordt de positie van Smart Farmers ook bekeken, bijvoorbeeld binnen de politieke transitiepaden volgens Ian Scoones of in het korte overzicht van USF/Smart Farmers hieronder.

Met de Urban Smart Farm kreeg Gent in 2016 een hoogtechnologisch pilootproject rond stadslandbouw op haar grondgebied. Hiermee wilden de oprichters, Pascal De Bondt en Bart Kregersman, een antwoord bieden op wereldwijde verstedelijking en een bijhorende druk op (landbouw)grond, bedreigde visbestanden, een steeds langer wordende voedselketen (foodmiles) en het vaak onduurzame gebruik van water in de landbouw. Op bovenstaande uitdagingen proberen ze een antwoord te bieden door te werken volgens de principes van aquaponics, een concept waarbij er wordt ingezet op een circulair stadslandbouw-systeem bestaande uit groenteteelt en de kweek van vissen of schaaldieren. Meer specifiek is dit een systeem waarbij water en nutriënten worden hergebruikt. Menselijke voedselresten en groenafval vormen de basis voor het vissenvoer (maden van zwarte soldatenvliegen), en de uitwerpselen van de vissen/garnalen worden verwerkt door regenwormen en microorganismen tot een meststof die in waterige vorm aan de planten geleverd kunnen worden. Op hun beurt zuiveren de planten (die onder LED-verlichting groeien) het vissenwater deels en zorgen ze voor organische resten, die weer hergebruikt kunnen worden. Om dit proces echter succesvol voor een lange termijn in stand te houden is veel technische *knowhow* vereist, alsook effectieve monitoring van de procesvariabelen.²⁹

Naast aquaponics is de 'Korte Keten' één van de concepten waar USF mee op wil inzetten. Ze zien dit vooral als een manier om de positie van de boer in het voedselvraagstuk opnieuw te versterken. USF/Smart Farmers wilt onder meer afrekenen met het stigma dat boeren 'vervuilers' zijn. Dat zien ze vooral mogelijk als er volop wordt ingezet op de circulaire teelten via aquaponics. Een ander aspect waar ze de boer opnieuw centraal willen stellen is op niveau van prijsbepaling. Smart Farmers wilt dit bijvoorbeeld aanpakken door bij de afnemers van haar installaties het werken met Korte Keten (zo weinig mogelijk ketens, directe afnemers) te promoten.³⁰

²⁹ Urban Smart Farm (2019), Innovatieve stadslandbouw, website Urban Smart Farm, <http://www.urbansmartfarm.be>

³⁰ Pascal De Bondt (Oprichter Smart Farmers), interview door Kobe Tilley en Gert De Keersmaecker (Studenten Duurzame Steden, Universiteit Gent), Gent, 27.11.2019.

De schematische voorstelling van het aquaponics-systeem. Binnen dit systeem worden afvalstoffen van de ene teelt nutriënten voor een andere. Vaak wordt dit circulaire systeem als toonbeeld van duurzaamheid en circulariteit gebruikt, de benodigde infrastructuur wordt vaak niet mee opgenomen in het ideaalbeeld van een circulair landbouwsysteem.

De containers van de USF-proefopstelling bij de Gentse waterzuiveringsinstallatie aan de Drongensesteenweg. Door in containers te werken kan er onafhankelijk van dure (landbouw-)grond worden gewerkt. Het niet-duurzame karakter en essentiële structurele problemen en vragen binnen de traditionele agro-industrie worden echter maar in beperkte mate en niet inherent aangepakt.

In volgend deel gaan we dieper in op de visie en ambities van Urban Smart Farm. Hierbij gaan we ervan uit dat 'duurzaamheidsdenken' een ecologische, maar even goed een sociale en economische component bevat en deze ook allemaal aanwezig (moeten) zijn om een initiatief als 'duurzaam' te bestempelen.³¹ Aangezien we naast het al dan niet duurzame karakter ook het transformatief potentieel van Urban Smart Farm willen bekijken, werken we verder vanuit drie dimensies: 'Ecologisch & goed leven,' 'Rechtvaardig & samen' en ten slotte 'Transformatief karakter'.

Ecologisch & goed leven?

Binnen deze eerste dimensie gaan we vooral in op ecologische aspecten en de (al dan niet bestaande) relatie met levenskwaliteit en gezondheid. Zoals reeds in de inleiding is aangehaald, is USF een technologisch concept waarbij vis- en groenteteelt circulair worden verbonden. Een interne circulatie van nutriënten, water en organisch materiaal is het centrale concept waarop USF zich baseert. Het initiatief is expliciet bedacht met oog op een zo laag mogelijke ecologische voetafdruk voor de geproduceerde groenten, kruiden en vis.

Door volledig circulair te werken is de technologie van USF zo goed als overal inzetbaar. Daardoor zorgt het slechts voor een beperkte druk op kostbare open ruimte. Door het niet-ruimtegebonden en hoogtechnologische karakter van USF is het initiatief niet gebonden aan lokale kennis of resources. Dat zorgt ervoor dat het zeer breed uitrolbaar is, maar heeft als neveneffect dat een lokale context van bijvoorbeeld resources of kennis niet echt betrokken wordt bij de *corebusiness* van USF: een circulaire stadslandbouw die steunt op technologie. Door het niet-plaatsgebonden aspect wordt er ook geen directe link gezocht met een meer natuurlijke omgeving waarin de traditionele landbouw te vinden is. Een dialoog met natuur of biodiversiteit is dan ook niet echt aanwezig.

Door het technologische karakter staat USF niet onmiddellijk open voor actieve consumentenbetrokkenheid bij het project, zoals bijvoorbeeld bij CSA-boerderijen wel gebeurt bij wijze van zelfpluk etc. Het is een project dat autonoom draaiende wordt gehouden, bijvoorbeeld door een 'stadsboer', die instaat voor de opvolging van de technische systemen. Door de expliciete ontkoppeling met een fysiek landschap is er dan ook geen visuele of ruimtelijke vertaling van het concept van 'een goed leven binnen ecologische grenzen'. Het technologische aspect kan worden beschouwd als een manier om expliciet rekening te houden met een goede werk-welzijnsbalans, omdat juist veel aspecten van het initiatief door technologie geregeld worden.

Rechtvaardig & samen?

Binnen duurzaamheidsdenken is de sociale component essentieel, wat wordt besproken binnen deze tweede dimensie. Tijdens de proefprojecten van USF werd er volop ingezet op samenwerking met kwetsbare groepen.³² Het stadsboerderij-concept biedt verschillende sociaal-educatieve mogelijkheden, al zijn deze niet inherent verbonden aan USF. Qua werklast zorgt de technologische kant van USF wel voor minder fysieke belasting, al is er anderzijds meer voorkennis vereist van de medewerkers.

Zeker in de beginfase wilde de Urban Smart Farm niet alleen vooruitstrevend zijn op vlak van productie. Naast de sociale component die gelinkt kan worden aan USF, was ook participatie en betrokkenheid van de burgers een

³¹ Block, T. & Paredis, E. (2019), Het politieke karakter van duurzaamheidsvraagstukken. In *Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 2019*, eds. J. Coene, P. Raeymaeckers, B. Hubeau, S. Marchal, R. Remmen & A. Van Haarlem, Leuven/Den Haag, Acco.

³² Sander Luyten, "Forel uit eigen stad," *De Standaard*, 27.09.2017; Van den Brande, P. (2019) Een container vol vis en groenten. *Oikos*, <https://www.oikos.be>.

belangrijk aspect. Vooral de 'Urban Smart Farm 2.0'-stadsboerderij werd opgezet als coöperatieve vennootschap, waardoor elke Gentenaar de kans kreeg om zelf mee te investeren en zo ook te participeren. Het lijkt echter alsof dit vooral werd overwogen vanuit praktische overwegingen.³³ Door de wijze waarop USF is geëvolueerd naar Smart Farmers blijft er weinig over van het coöperatieve karakter waarmee ze hun stadsboerderij wilden uitbouwen. Er wordt nu volop ingezet op de verspreiding van hun systemen naar (reguliere) boeren, zonder dat het coöperatieve karakter nog expliciet wordt gehanteerd.

Transformatief karakter?

Het initiatief heeft wel een transformatief potentieel maar dit wordt momenteel niet ten volle benut. Onder meer door voluit in te zetten op consultancy en het verspreiden van het systeem naar andere actoren (geïnteresseerde boeren bv.) lijkt Smartfarmers eerder in te spelen op de algemene trend richting een meer hoogtechnologische agro-industrie.

Het initiatief van de Urban Smart Farm heeft een groot potentieel om rechtstreeks in te breken in de stedelijke ruimte vanwege haar beperkte ruimtegebruik. Het containersysteem zou bijvoorbeeld tijdelijke lege of onderbenutte ruimtes in een stad kunnen opvullen of worden geïnstalleerd in en op gebouwen. Hiermee zou landbouw rechtstreeks binnen in de stad kunnen worden gebracht. Bovendien zou het concept van de aquaponics boerderij duidelijk druk zetten op de bestaande fysiek-ruimtelijke structuren van de klassieke agro-industrie. Door groenteteelt en viskweek te combineren, ontstaat een heel nieuw systeem, dat geen nood heeft aan een klassiek veld of zelfs (direct) zonlicht.

Hoewel USF probeert om materialen- en ruimtegebruik aan de aanbodzijde fundamenteel anders aan te pakken, is dit niet zo aan de consumentzijde. USF blijft namelijk een entiteit die voedsel produceert tegen een bepaalde marktprijs, er is geen sprake van decommodificatie van hun producten. Hun model stelt de dominerende producent-consument relaties niet in vraag. Het feit dat de oprichters andere bedrijven willen adviseren en het concept commercialiseren, maakt dat hier wel een interessante wisselwerking kan ontstaan met andere initiatieven, maar daar is momenteel nog weinig duidelijkheid over. Al bij al is duidelijk dat USF/Smart Farmers in sé een onderneming is die zich expliciet focust op doorgedreven technologische innovatie.

Aan de hand van technologische innovatie zeggen ze het concept van korte keten te willen dienen, al lijken ze door onder meer hun focus op technologie en hun doelpubliek van geïnteresseerde landbouwers eerder binnen de agro-industrie te blijven vastzitten. Hierdoor reiken ze die agro-industrie een extra instrument aan om een nieuwe markt aan te boren, om zo semigrootschalige landbouw binnen te brengen in het stedelijk weefsel. De vraag is of dit een positieve invloed heeft op lokale, kleine initiatieven rond stadslandbouw, die juist als doel hebben voedselproductie dicht bij de stadsbewoner te brengen en terug voeling te geven met waar zijn eten vandaan komt.

Reflectie over het politieke transitiepad

Scoones et al. onderscheiden vier verschillende paden die een bepaald milieugericht initiatief kan volgen: technocentrische, marktgedreven, staatsgeleide en burgergeleide transformaties. Deze zijn niet mutueel exclusief, veel initiatieven volgen een combinatie van deze.

³³ Luk Lafosse, "Urban Smart Farm, Gentse stadsboerderij in een zeecontainer," Mondiaal Nieuws, geraadpleegd 19.11.2019, <https://www.mo.be>.

Het is overduidelijk dat het USF/SF-project zich primair binnen een technocentrisch transitiepad situeert. De uitdaging binnen dit pad houdt in dat er gezocht wordt naar de juiste combinatie van verschillende technologieën om aan de stijgende voedselbehoeften te voldoen op een milieuvriendelijke manier. Het uiteindelijke doel is om de ecologische voetafdruk te verkleinen, steunend op technologische innovatie, maar zonder het overkoepelende systeem drastisch te veranderen. Dit wordt ook zo gecommuniceerd door de Smart Farmers zelf: innovatie is hun *corebusiness*. Ze presenteren hun spijtstechnologie als dé manier om gesloten water-, nutriëntenkringlopen te creëren en energieverbruik te minimaliseren. Aquaponics, verticale landbouw of de combinatie van deze systemen, is volgens hen de toekomst. Ondanks het feit dat USF een coöperatieve werking zou hebben en duurzaamheid duidelijk van groot belang is, blijft het in de eerste plaats een onderneming, gericht op winst. De oprichters zelf proberen dit echter wel zoveel mogelijk te plaatsen binnen het kader van een sociale onderneming.

Het advies-/bouwbedrijf Smart Farmers past nog sterker binnen het marktgestuurde pad; zij stellen dat economische en ecologische winsten hand in hand gaan en dat een zo groot mogelijke uitrolling van hun concept dus wenselijk is. Ze willen ondersteuning bieden voor boeren om zo het concept te verspreiden en daar meer investeerders voor vinden, wat duidelijk gericht is op de markt. Urban Smart Farm volgt duidelijk het technocentrische pad, maar de organisatie erachter is eerder marktgestuurd.

De kracht en het potentieel van Urban Smart Farm

De technologische innovaties van USF hebben een aantal directe voordelen op het vlak van lage arbeidsintensiteit, flexibiliteit op het vlak van grondgebruik en zeer efficiënt water- en nutriëntegebruik. Naast het circulaire verhaal zijn er mogelijkheden op het vlak van koppeling van reststromen uit woonwijken of industrie zoals warmte, CO₂ of (afval)water aan de teeltprocessen.

Ook is er potentieel voor het bouwen van een Smart Farm op daken van bedrijven of supermarkten. Bij deze laatste zou deze zelfs kunnen zorgen voor de rechtstreekse verkoop van (een deel van) de groenten en vis. Dit is praktisch uitgewerkt op het dak van de *Abattoir* weekmarkt in Anderlecht.³⁴ In het buitenland is het concept ook al op nog grotere schaal uitgewerkt, zoals de *Lufa Farms* in Montréal, Canada.³⁵

Dit potentieel hangt samen met een van de doelen binnen de visie van USF, om een efficiënter landgebruik na te streven. Tenslotte kan het concept ook een duurzamer alternatief bieden voor de conventionele visweek, die vaak sterk afhankelijk is van externe energie- en nutriënteninputs.³⁶

Zwaktes en valkuilen van een hoogtechnologisch initiatief

Urban Smart Farm vertrekt naar eigen zeggen vanuit een aantal belangrijke maatschappelijke uitdagingen, zoals druk op landbouwgrond, onduurzame visvangst of een niet duurzaam gebruik van water en wil daarop een antwoord bieden. De oplossing die USF biedt is een hoogtechnologisch installatie waarin met een aquaponics-systeem vis en (blad- of micro)groenten worden gekweekt. Er kan en moet echter kritisch naar worden gekeken. Eens de installatie is opgesteld wordt ze verondersteld volledig circulair te zijn. Wanneer er echter een Life Cycle Analysis zou worden opgesteld gaat het moeilijker zijn om volledig circulair te werken. De volledige infrastructuur moet dan ook in acht worden genomen, evenals hulpbronnen zoals onder andere energie- en

³⁴ "Urban farm als pilootproject voor Abattoir," Abattoir, geraadpleegd 27.11.2019, <https://www.abattoir.be/nl>.

³⁵ "About us. We grow food where people live and grow it more responsibly," Lufa Farms, geraadpleegd 27.11.2019, <https://montreal.lufa.com/en>.

³⁶ Britt Van Den Elshout, "Duurzame visweek moet de toekomst worden," Duurzaam Bedrijfsleven, geraadpleegd 27.11.2019, <https://www.duurzaambedrijfsleven.nl>.

watervoorziening. Ook een kritische bedenking over het gebruik van LED licht ten nadele van natuurlijk licht kan gesteld worden bij het kijken naar de infrastructuur van USF. Er wordt getracht duurzaam te zijn, of alleszins duurzaam over te komen, in welke mate dit waar is, kan en moet zeker onderzocht worden.

Naast de infrastructurele kant kan er ook naar USF algemeen worden gekeken en meer bepaald naar de vraagstukken die ze willen beantwoorden: wil USF een structureel antwoord bieden op deze vragen of biedt USF meer van hetzelfde, technologische innovatie om niet inherent te moeten ingrijpen in de traditionele agro-industrie? Zo is de vraag of USF verstedelijking in zekere zin niet juist stimuleert wel degelijk van belang. Het hechten van een groot belang aan technologie zou bijvoorbeeld als neveneffect een nog grotere toename van grondinname kunnen hebben, omdat technologie het voedselvraagstuk zou kunnen oplossen (wat vooralsnog niet het geval is) en er hierdoor geen plaats meer zou moeten worden voorzien voor traditionele landbouw. Aangezien landbouwgrond in Vlaanderen nog ongeveer de helft van de volledige ruimte inneemt, moet de vraag gesteld worden of er niet eerder moet worden ingezet op een ander gebruik van die gronden, in plaats van enkel in te zetten op technologie. Daarnaast biedt USF ook geen antwoorden op biodiversiteitsvraagstukken en levert het ook geen ecosysteemdiensten of draagt het niet inherent bij aan klimaatadaptatie.

Tenslotte zitten er verschillende valkuilen in een hoogtechnologische installatie vervat. Eerst en vooral is er een kennisdrempel die met technologie verbonden is, waardoor ook monopolievorming kan dreigen. Daarnaast zijn er natuurlijk ook de investeringskosten die een ernstige drempel kunnen opwerpen. Om de toekomst van een project als USF te kunnen bepalen moet er minstens worden nagedacht welke plaats het concept binnen verschillende structurele vraagstukken kan innemen. Daar hangt onder meer de vraag mee samen of er in Vlaanderen nood is aan dit soort technologische concepten.

Samengevat

Urban Smart Farm is een hoogtechnologisch concept dat zeker potentieel biedt binnen het stedelijk voedselvraagstuk. Er zijn echter een aantal belangrijke kanttekeningen die gemaakt moeten worden. Het is vanzelfsprekend dat niet één soort concept dé oplossing kan bieden voor de voedselvoorziening binnen Gent en bij uitbreiding Vlaanderen. Opdat dit concept echt transformatief zou zijn naar de toekomst toe, zou er grondig moeten worden nagedacht over structurele vragen, bijvoorbeeld de toekomst van de bredere landbouw en het grondgebruik in en rond Gent/Vlaanderen.

In de huidige staat kan USF echter weinig verwachtingen inlossen, aangezien ze als 'klein' concept momenteel niet operationeel zijn. De vraag stelt zich ook of de strategie die Smart Farmers momenteel volgt de meest gewenste is. Een andere bedenking is dat Vlaanderen misschien niet de juiste context biedt om het volle potentieel van een project als Urban Smart Farm tot uiting te brengen. Hoewel er overal beweerd wordt dat Vlaanderen volgebouwd is, is er eigenlijk nog vrij veel 'open' of landbouwruimte beschikbaar, waar afstanden tot de stad niet zo groot zijn. Aangezien er bij USF volledig ingezet wordt op stedelijke context en plaatsgebrek, zou het concept dan niet meer levensvatbaar zijn in grotere metropolen, waar het voedsel vaak van ver buiten de stad moet komen?

De specifieke relevantie van dit concept zal in grote mate afhangen van hoe we stad en platteland definiëren en al dan niet met elkaar verenigen. Wat betreft Urban Smartfarm kan het verschillende richtingen uitgaan; wordt het een gamechanger voor de toekomstige voedselvoorziening in steden of een opportuniteit tot greenwashing voor de agro-industrie? Dit is een fundamenteel vraagstuk, zoals er vele zijn rond de rol van technologie binnen de transformaties die onze maatschappij moet doormaken om echt duurzaam te worden.

Roof food

Karel Pype, Jorik De Wilde en Simon Steegmans

In wat volgt komt een uiteenzetting rond het Gentse korteketeninitiatief Roof Food. We zullen het korteketeninitiatief beschrijven en reflecteren over de politieke transitiepaden. Ten eerste, beschrijven we het algemeen opzet. Samenvattend zullen we dit algemeen opzet vertalen in de drie waarden van Roof Food. Vervolgens staan we stil bij de wijze waarop ons korteketeninitiatief de stedelijke context mobiliseert. We bespreken de kracht van het initiatief, maar evenzeer ook de valkuilen ervan. Tot slot proberen we Roof Food te situeren binnen de transitiepaden van Scoones et al. (2015).

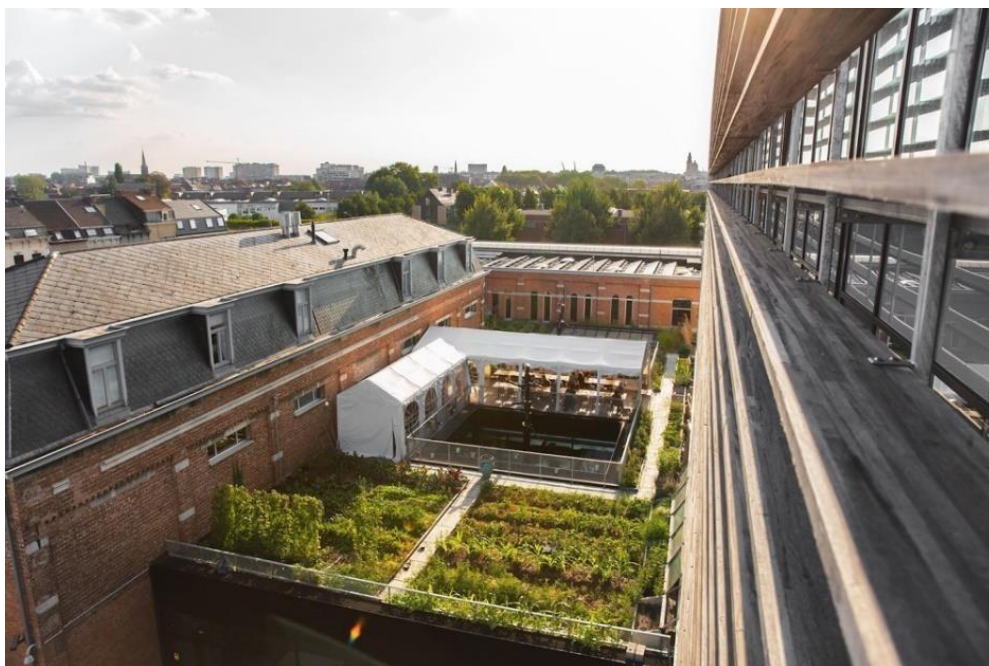
Beschrijving: opzet en ambities

Roof Food is een stadslandbouwinitiatief dat in 2014 is opgestart door handelsingenieur Sabien Windels. Het is een coöperatieve vennootschap, die onafhankelijk van structurele subsidies wilt functioneren en naar winst streeft, zowel op maatschappelijk als op financieel vlak. Centraal in dit project staat de duurzame korte keten aanpak om in een stedelijke omgeving gezonde en ecologische voeding te telen en te voorzien op catering gelegenheden. Op deze manier proberen zij mee te sleutelen aan een constructieve oplossing voor het Gentse voedselvraagstuk.

De groenten, kruiden en eetbare bloemen worden gekweekt in een speciaal aangelegde tuin van 500 m² op het dak van duurzaam bedrijfsgebouw De Punt (zie *figuur 1*), om nadien verwerkt te worden in de keuken. Bij de opstart van het initiatief werd hiervoor eerst een onderzoek gedaan naar de optimale substraten voor elk te telen groente. Daarenboven volgt de startup de biologische principes, wat betekent dat er absoluut geen gebruik wordt gemaakt van chemische gewasbeschermingsmiddelen of kunstmest, maar met compost en volgens teeltrotatie wordt gewerkt. Door de natuurlijke omstandigheden leent dit er enkel toe te werken met verse en seizoensgebonden voedselgewassen. Naast het primaire doel van voedselteelt, zorgt het groendak ook voor een water- en luchtzuivering, een stijging van de biodiversiteit en een koelend effect, wat een positieve invloed heeft op de leefbaarheid van de stedelijke omgeving.

Op onderstaande figuur zie je de dakmoestuin van Roof Food op het bedrijvencentrum De Punt in Gentbrugge. Naast het telen van verse en seizoensgebonden groenten is het ook gezellig vertoeven op het terras, of in de tenten, tijdens de zomer.

Eens geoogst, wordt alle transport van de bestelde maaltijden op een duurzame manier gedaan. Dit ofwel door middel van bakfietsen of met behulp van het autodeel project *Cambia*. Hierbij focust Roof Food zich voornamelijk op de catering voor bedrijfsevenementen met groepen van 30 tot 300 personen. De eigen productie wordt hiervoor nog aangevuld door het aanbod van lokale biologische boeren. Naast het voorzien van eten op deze duurzame caterings, wat de voornaamste bezigheid is van het bedrijf, organiseert Roof Food ook hun eigen dakdiners in de zomermaanden en enkele teambuildingsactiviteiten.

De Dakmoestuin van Roof Food

Samenvatten kunnen we doen op basis van de onderstaande figuur. Vanuit de Green Office Gent is er dit jaar een duurzame cateringlijst opgesteld van alle cateraars van de Universiteit Gent. Deze cateraars, waaronder ook Roof Food, werden beoordeeld op basis van 10 duurzaamheidsvoorwaarden. Roof Food scoort vooral goed op de volgende punten: bio, afvalarm, restverwerking, en 100% veggie. Het slechtst scoren ze onder de rubriek eerlijke handel. Dit wil zeggen dat naast de korte keten producten de andere producten niet aan fairtradevoorwaarden voldoen. Het is wel belangrijk op te merken dat geen enkel van de UGent cateraars hier de drie sterren behaalt.

Beoordeling Roof Food (bron: Green Office Gent)

In wat voorafging schetsten we kort waarvoor Roof Food staat en wat hun meest voornaamste bezigheden zijn. In wat volgt gieten we deze bevindingen in drie concrete waarden: korte keten, winstgedrevenheid, en sociale innovatie.

Waarden en visie

De mensen achter Roof Food, proberen zich te uiten als behoeders van drie pijlers: een ecologisch, economische, en sociale pijler. Ook wel de waarden van Roof Food genoemd. De ecologische pijler spreekt voor zich: de *core* van hun business draait rond korte keten catering. Elke stap, van veld tot bord, wordt zo duurzaam mogelijk uitgevoerd. Op het einde van de rit weten de klanten met zekerheid dat ze biologische, duurzame en seizoensgebonden maaltijden voorgeschoteld krijgen.

Naast het ecologische aspect nemen ze ook geen hand voor de mond om toe te geven dat ze winstgevend willen zijn. Een strak, winstgedreven businessplan behoort ook tot de streefdoelen van Roof Food. En hoewel sommigen zullen beginnen huiveren bij het lezen van termen zoals *businessplan*, *winstgedreven*, en *coöperatieve vennootschap*, moeten we toegeven dat juist Roof Food met vrij grote zekerheid bij de korteketeninitiatieven zal behoren die over 10 jaar nog steeds in Gent actief zijn.

Ten laatste is er de sociale pijler. In de ogen van Roof Food moet duurzame innovatie gepaard gaan met sociaal inclusieve innovatie. Zo willen ze, enerzijds, samenwerken met sociale tewerkstellingsorganisaties bij recepties en dergelijke. Anderzijds geven ze lezingen en infosessies voor startende korteketeninitiatieven en andere geïnteresseerden. Toch merken we op dat ze op vlak van deze pijler een beetje achterophinken (cf. infra).

Na deze opdeling in drie waarden is het tijd om te gaan kijken of Roof Food effectief de stedelijke context bereikt en of ze er een bepaalde invloed op kunnen uitvoeren.

Stedelijke context

Na een uitgebreide inleiding, die zich focuste op Roof Food individueel, is het belangrijk ook te kijken naar Roof Food in de stedelijke context. Slagen ze er in de stedelijke context te mobiliseren? Wat zijn de geuite ambities op vlak van stedelijke duurzaamheid en stedelijke transformatie? En vooral, wordt er effectief druk gelegd op het huidige Gentse voedselsysteem?

Wanneer we kijken naar de belangrijkste eindconsumenten binnen Roof Food, kunnen we die vooral situeren binnen de bovenhelft van de maatschappij. Bankdirecteurs, ondernemers, en universiteiten vormen de grootste groep klanten. Niet bepaald sociaal inclusief, en eerder een niche-publiek met weinig bereik of invloed binnen de stedelijke context.

Meteen wordt duidelijk dat het economisch en sociaal perspectief inhoudelijk in de clinch liggen. Het nastreven van winstgevendheid, en de daarmee gepaarde hoge prijzen, spreken vooral de middelklasse aan terwijl de sociaal minderbedeelden hongerig achterblijven. Ook al zijn er ambities om op termijn zowel in Gentbrugge te groeien, als uit te breiden naar andere locaties in de nabije toekomst, kunnen we zeker nog niet spreken van concrete mobilisatie van de stedelijke context.

Toch mogen we de positieve invloed van hun winstgedreven businessmodel niet ontkennen. Het feit dat ze elitair zijn, kan juist wel helpen met de mobilisatie van de stedelijke context. Waar zij (nog) geen druk kunnen leggen op het Gents voedselsysteem via hun duurzaam engagement, kunnen ze dit wel aan de hand van hun voorbeeldfunctie. Daar opstapelende verliezen vaak nefast zijn voor de overleving van veel niche initiatieven,

vormt een rendabel groen bedrijf een voorbeeld voor groen ondernemerschap. Op die manier kan hun rendabiliteit als pull-factor gezien worden die er meer voor zorgt dat deze niche druk uitoefent op het huidige systeem. Deze voorbeeldfunctie wordt verder ook vervuld door de consultancy die ze aanbieden voor andere spelers die ook op *urban farming* willen inzetten maar de *know how* ontbreken.

Ook op kleine schaal zien we toch een kleine invloed op de stedelijke woonomgeving. Zo kunnen omwonenden gratis hun GFT-afval deponeren bij Roof Food, in de plaats van deze betalend te laten ophalen door Ivago. Dit GFT-afval wordt op zijn beurt samengevoegd in een compostvat, dat gebruikt wordt voor de bemesting van het dak en kan opgehaald worden door omwonenden. Toch blijven deze initiatieven op de achtergrond en zullen deze nooit een échte druk op het voedselsysteem uitvoeren.

Tot slot kunnen we ons ook vragen gaan stellen bij de essentie van Roof Food, namelijk het *roof* gedeelte. Is daklandbouw wel het juiste antwoord op een toekomstige overbevolkte maatschappij? Of werkt dit juist een onwenselijk verstedelijkingsproces in de hand? Zonder hier al te diep op in te gaan, is er toch een woordje uitleg nodig. Ten eerste is het ontzettend duur om daken zo te construeren of om te bouwen dat ze het toelaten om hier überhaupt een tuin op te voorzien. Zo zijn er vooral grote budgetten nodig om de stabiliteit te kunnen garanderen. Hoewel Roof Food volledig verwezenlijkt is zonder enige subsidie van de staat, zijn er genoeg voorbeelden uit binnen- en buitenland waar dit niet het geval is en dit soort projecten enkel haalbaar was met enorme financiële injecties van de overheid. Daarnaast is het ook belangrijk om na te gaan of het wel zo slim en ecologisch verantwoord is om ondergrond van buiten de stad te verplaatsen naar daken in de stad? Hierbij kan kritiek gegeven worden dat de opkomende trend van stadsdaktuinen een gevaarlijk neveneffect heeft. Zo zouden projecten als Roof Food vaak de perceptie scheppen dat het probleem van het tekort aan landbouwgrond binnen of dichtbij de stad simpelweg kan opgelost worden door die ruimte te creëren op de reeds bebouwde ruimte. Dit zou namelijk het wellicht meest pertinente probleem verhullen: onze bouwwoede. Het zou een drijfveer kunnen zijn om periurbane gronden, die geschikt zijn voor landbouw, nog verder te ontwikkelen of vol te bouwen, wat het voedselvraagstuk alleen nog maar ingewikkelder zou maken.

We kunnen concluderen dat een echte stedelijke mobilisatie en een druk op het Gents voedselvraagstuk voorlopig uitblijft.

Reflectie over het politieke transitiepad

Roof Food wordt in deze paragraaf getoetst aan een theoretisch denkkader van Ian Scoones. In zijn boek *The Politics of Green Transformations* spreekt hij over de niet te verwaarlozen nuances tussen verschillende transformatiestrategieën die meer duurzaamheid beogen. Wanneer deze “duurzaamheid” en “duurzame ontwikkeling” worden gepredikt, zijn er namelijk verschillende visies over wat er exact moet gebeuren. We moeten concreet weten wat het probleem is en wie het beste geplaatst is om daaraan iets te doen.

In de tekst wordt er een onderscheid gemaakt tussen 4 transformaties. De eerste is de techno-centrische transformatie waarbinnen er gemikt wordt op groene groei via een juiste combinatie van technologieën (bijvoorbeeld CCU en GGO's), maar ook incentives om die technologie te pushen, alles binnen het huidige politiek-economische systeem. Als tweede wordt er gesproken over marktgeleide transformaties die via prijssetting en het creëren van een positief klimaat voor groen ondernemerschap aan groene groei willen werken. Ten derde vallen de burgergeleide transformaties te onderscheiden die meer van onderuit ontstaan tussen burgers en dit meestal vanuit een *degrowth*-filosofie waar sufficiëntie, zelfvoorziening en collectiviteit centraal staan. Hier is wel degelijk sprake van een vraag naar verandering van het politiek-economische landschap. Tot slot spreekt

Scoones van overheidsgeleide transformaties naar een nationaal groene staat waar de overheid een centrale rol in de innovatie en technologie speelt.

Toen Roof Food met deze 4 transformaties werd vergeleken, ontstond er eerst enige twijfel of het initiatief onder te verdelen viel bij burgergeleide of marktgeleide transformaties. Wanneer de analyse grondiger werd gemaakt bleek dat Roof Food niet vertrekt vanuit een visie die een breuk met het huidige systeem als noodzakelijk ziet. Dit terwijl dat net één van de voornaamste kenmerken van een burgergeleide transformatie is. Een belangrijk aspect van het bedrijf echter is de winstgedrevenheid (wat zoals eerder vermeld een mooie pullfactor kan zijn in het groen ondernemerschap omdat ze tonen dat het perfect mogelijk is om een rendabel groen bedrijf te hebben). Deze koppeling tussen een groen bedrijf en de winstgevendheid die ze nastreeft, is een mooi voorbeeld van groene economie waarbij het initiatief er vanuit gaat dat de verduurzaming van de maatschappij mogelijk is binnen het huidige systeem. Dit zolang iedereen maar een inspanning doet om hun activiteiten zo groen mogelijk te laten verlopen. Dat groene jasje, waarin ze het bedrijf steken, is deel van het businessmodel: concurreren met andere cateringbedrijven met als marktvoordeel dat zij volledig ecologisch zijn. Het is een bedrijf dat groei niet in twijfel zal trekken, wat volledig eigen is aan het transformatiepad dat ze belopen. Een burgergeleid transformatief bedrijf daarentegen zou binnen een sterke community kijken hoe een deel van het eten in ruil voor gemeenschapswerk kan geleverd worden aan een groep mensen binnen de directe buurt.

Er kan dus geconcludeerd worden dat Roof Food onderverdeeld kan worden bij de categorie marktgeleide transformaties. Ze gebruiken hun groene insteek niet alleen uit ecologische redenen maar ook om hun bedrijf aantrekkelijk te maken en winstgevend te zijn, wat past binnen het idee van groene economie en groene groei. Dit past binnen de groen-liberale gedachtegang.

Kracht van het initiatief

In wat volgt, schetsen we kort de kracht van het initiatief. En hoe Roof Food een nieuw verhaal probeert te brengen.

De sterkte van Roof Food is op het eerste zicht voor de hand liggend: hun manier van voedsel telen is op vele vlakken radicaal anders dan het klassieke model. De planting, groei en oogst gebeuren op een volledig ecologisch en biologisch verantwoorde wijze en daarbovenop ook nog eens lokaal. Door dit laatste kan bovendien het transport op een milieuvriendelijke manier gebeuren met behulp van bakfietsen en autodelen.

Van essentieel belang hierbij is echter dat de keten aanzienlijk verkort wordt, waardoor de standaard producent-consument verhouding sterk verandert. Waar normaal gezien het model met overbodige en vaak nefaste tussenkomst van externe partijen veel opbrengst in de handen van de groothandels legt en maar bitter weinig overlaat voor de landbouwers zelf, wordt hier de gebruikelijke verhouding herschaald. Bij Roof Food is de afstand tussen de boer, die oogst, en de consument, die eet, zeer klein. Dit heeft als gevolg dat de boer een meer adequate en eerlijke vergoeding krijgt voor zijn arbeid. En ook al gaat het maar over één boer, het is toch een merkwaardig gegeven dat de boer in deze productieketen correct vergoed wordt én zelfs medeaandeelhouder³⁷ is. Een verschuiving in een evenwicht dat vandaag de dag meestal ontregeld is ten nadele van de producent/boeren en ten voordele van de massaconsument/supermarkt.

³⁷ Bij Roof Food krijgen alle werknemers de kans aandelen van het bedrijf te kopen. Hierdoor worden ze dus volwaardig medeaandeelhouder.

Verder is er ook de sterke rendabiliteit van het initiatief die mobiliserend werkt. Dit is een belangrijk aspect binnen de voorbeeldfunctie die Roof Food bekleedt, omdat zij bewijzen dat hun idee geen onhaalbaar sprookje is, maar weldegelijk een winstgevend bedrijf tot stand heeft gebracht.

Valkuilen van het initiatief

Roof Food is een inspirerend initiatief, met een ontzettend potentieel. Toch zijn er ook wel enkele opmerkingen van toepassing. In wat volgt proberen wij deze kort te schetsen.

Hoewel Roof Food op redelijk veel vlakken erin geslaagd is om een nieuw en duurzamer verhaal te brengen binnen de stedelijke voedselketen van Gent, zijn er ook enkele hiaten of zelfs valkuilen te vinden binnen het initiatief. Ten eerste denken we dan aan de groepen die gemobiliseerd worden door het initiatief. Zoals eerder al aangehaald blijft het vandaag een bedrijf dat enkel de meer gegoede, hoogopgeleide tweeverdieners bereikt. Of dit in de toekomst zal veranderen is onduidelijk, maar lijkt toch eerder onwaarschijnlijk. Ook de tot nog toe afwezige samenwerking met sociale tewerkstellingsorganisaties en de focus, die voornamelijk op bedrijfsevenementen ligt, vergroot enkel maar de indruk dat Roof Food iets is voor zij die het financieel wat breder hebben. Uiteraard is het hun goed recht om winst na te streven — het blijft tenslotte een bedrijf dat moet draaien — en zich meer te richten op deze laag binnen de maatschappij. De hogere middenklasse heeft tot slot ook nood aan een groen alternatief. Jammer genoeg zorgt dit ervoor dat de sociale pijler in de schaduw komt te staan van de economische en ecologische pijlers.

Dit alles in acht genomen blijft het antwoord dat Roof Food biedt op de stedelijke voedselproblematiek toch wat uit en is een echte baanbrekende transformatieve kracht op veel vlakken nog ver zoek. Hoewel het een goed draaiend bedrijf is en waarschijnlijk nog lang zal blijven, is het verleidelijk om het initiatief eerder te beschouwen als een “nice-to-have” dan als een gewichtige druk op het systeem.

De Wassende Maan

Bo Billiet, Freya Rombaut & Karel Proot

Deze paper werd opgesteld in het kader van het vak Duurzame steden en is het resultaat van de analyse van het korteketeninitiatief 'De Wassende Maan'. We baseren ons onderzoek op een grondige doorlichting van de informatie op de website en sociale mediakanalen van het bedrijf. Ook de geselecteerde afbeeldingen zijn afkomstig van deze kanalen. Daarnaast voerden we ook een semigestructureerd interview uit met Hans Vandermaelen, lid van de Raad van bestuur van de Wassende Maan en doctoraatsonderzoeker 'agro-ecologische landbouw' aan de UGent. Dit interview bood ons waardevolle informatie aan over de uitdagingen waar het initiatief mee kampt. De paper is opgesteld in twee delen: een eerste, beschrijvend deel waarin we eerst kort het project schetsen en daarna dieper ingaan op de ecologische en sociale uitdagingen van het bedrijf. We bespreken de transformatieve aard en geven ook aandacht aan de 'stedelijkheid' van de Wassende Maan. Vanwege de lange geschiedenis van het bedrijf kijken we niet enkel naar de huidige situatie, maar ook naar de evolutie van deze kenmerken doorheen de tijd. In het tweede deel hanteren we een kritische blik en gebruiken hiervoor het analysekader voor transitie van Scoones, Newell en Leach als leidraad. Zowel de sterke als zwakke punten komen aan bod.

Beschrijving: opzet en ambities

De Wassende Maan werd in 1979 opgericht door 4 bio-pioniers: Johan D'Hulster, Rolle De Bruyne, Remy Schiffeleers en Kristien De Witte. Ze konden zich niet vinden in het toen gangbare voedselsysteem waarbij ze niet wisten waar het voedsel vandaan kwam, niet wisten hoe en door wie het geproduceerd werd en eveneens niet langer seizoensgebonden aten. Ze kregen het idee dat zij vervreemden van de natuur en het productieproces. Ze wilden het anders en zo ontstond De Wassende Maan, een van de eerste bio-boerderijen. Al snel werd het idee steeds succesvoller, waardoor er in 1986 een coöperatieve werd opgericht. Zo konden meer mensen zich achter het project scharen en kon de grond in Astene aangekocht worden. Enkele maanden na het stichten van de coöperatieve kreeg De Wassende Maan als allereerste landbouwbedrijf in Vlaanderen het Demeter-label. Dit is het label voor biodynamische landbouw, dat al sinds 1928 bestaat. Biodynamische landbouw gaat verder dan biologische landbouw en stelt bijkomende eisen voor de productie en de verwerking van de producten³⁸.

In 1995 lanceerde De Wassende Maan de zogenoemde bio-abonnementen. Door dit in te voeren, waren de boeren zeker dat ze een vast inkomen en gegarandeerde afname hadden en konden consumenten genieten van een wekelijkse mand met verse biogroenten. De winkel in Astene opende in 1995. Dit zijn nog altijd de drie onderdelen die De Wassende Maan tegenwoordig operatief houden: de boerderij, de winkel en de bioboxen.

De boerderij bleef groeien en zo ook de biowinkel. In 2015 werd er geïnvesteerd in een uitbreiding waardoor er ook andere voedingsmiddelen, verzorgingsproducten, vers- en droogwaren en andere verkocht worden. Al deze producten zijn voorzien van een bio-label.

³⁸ Over Demeter, "www.stichtingdemeter.nl", geraadpleegd 20.11.2019.

Momenteel beschikken ze over 22 hectare landbouwgrond, verspreid over twee terreinen in Astene en Deinze. Ze hebben 24 personen vast in dienst en werken als aanvulling met een diverse groep van seizoensarbeiders, voornamelijk in de drukke zomer- en herfstperiode.

Een van de beelden die De Wassende Maan gebruikt om haar bioboxen te promoten op de website. Zo krijgen de klanten een beeld van dé succesformule van deze onderneming.

De bioboxen zijn nog steeds een succes en met meer dan 1000 verkochte pakketten op weekbasis de grootste inkomstenbron van het bedrijf. Er zijn intussen 50 afhaalpunten in Gent en Deinze waar de pakketten op verschillende dagen en tijdstippen opgepikt kunnen worden. De klant kan kiezen tussen verschillende soorten groentepakketten. Bovendien kan er bij de pakketten extra seizoensgebonden groenten of fruit besteld worden, allemaal om het de klant zo veel mogelijk naar de zin te maken en de flexibiliteit van het bioboxen-systeem te vergroten.

De Wassende Maan is doorheen het 40-jarige bestaan uitgegroeid tot een succesvol bedrijf met een rijke geschiedenis. Als pionier toonden ze reeds aan dat een radicaal andere én duurzame wijze van voedselproductie mogelijk is, zelfs in een veranderende context. De Wassende Maan wil echter blijven groeien en innoveren en staat op dit moment voor enkele uitdagingen van formaat.

De Wassende Maan verhoudt zich op een complexe manier tot de stad. Het bedrijf zelf is gelokaliseerd op het platteland rond Deinze, een provinciestadje in de buurt van Gent. De voornaamste afzetmarkt voor de producten van De Wassende Maan bevindt zich echter in het Gentse, waardoor er zich in en rond de stad heel wat klanten en afhaalpunten bevinden. Hierdoor is de boerderij afhankelijk van de stad. Waar De Wassende Maan tot enkele jaren geleden een van de enige spelers op de biologische en lokale markt was die zijn producten in de stad verkocht, zien we dat er de laatste jaren steeds meer concurrentie van andere spelers (Beomarkt, Boerenmarkt, Origino, Ohne, etc.) kwam. De Wassende Maan probeert zich nu op deze nieuwe markt te profileren en neemt onder andere deel aan Vanier, het lokale voedselplatform van de stad Gent. In de coöperatie gaan er steeds meer stemmen op die pleiten voor een betere samenwerking met de stad in verband met het stedelijke voedselvraagstuk, maar een samenwerking lijkt nog ver weg. Over politieke inmenging is er al zeker geen sprake. Nu de complexe relatie tot de stad geschetst werd, gaan we in de volgende hoofdstukken zowel in op de ambities voor ecologische en sociale duurzaamheid, als op het transformatieve karakter van de onderneming.

Ecologisch duurzaam

De Wassende Maan draagt veel zorg voor de bodem, daar een vruchtbare bodem essentieel is voor een kwalitatieve en smaakvolle oogst. De bodem wordt minimaal bemest, er worden geen pesticiden of kunstmest

gebruikt en er wordt een ruime vruchtwisseling toegepast voor de stimulatie van het bodemleven. Er is een teeltrotatie met een cyclus van 7 jaar, inclusief fases waar de grond 'braak' ligt en beplant wordt met stikstoffixerende groenbemesters. De grond wordt zelden omgeploegd, zodat het bodemleven en de organische materie in de bovengrond zo min mogelijk verstoord worden. Ze maken enkel gebruik van een gespecialiseerde Actisolgrondbewerkingsmachine om de bodem iets lichter te maken. Extra hagen en borderplanten worden aangeplant langs de rand van de akkers om de biodiversiteit te bevorderen en insecten, vlinders en bijen aan te trekken. Ook zijn er 10 bijenkasten aanwezig op het domein om de bevruchting van de gewassen te verbeteren.

Een van de velden van de Wassende Maan. Op het kleinere terrein in Astene (5 ha) is er intensieve groenteteelt, in Deinze (17 ha) wordt aan, deels gemechaniseerde, akkerbouw gedaan.

Er worden ook andere initiatieven ondernomen om de ecologische voetafdruk van het bedrijf zo klein mogelijk te houden, zo zijn er zonnepanelen geïnstalleerd, maakt men gebruik van biologisch afbreekbaar landbouwplastic en kunnen leveringen van bioboxen binnen Astene en Deinze via fietskoeriers gebracht worden. Doordat er zoveel afhaalpunten voor bioboxen zijn in het Gentse, moeten veel pakketten wel met vrachtwagens rondgebracht worden. De verschillende gronden van De Wassende Maan liggen op enkele kilometers van elkaar, waardoor er telkens transport nodig is om bijvoorbeeld de oogst naar de winkel te brengen, waar de pakketten samengesteld worden.

De Wassende Maan maakt eigen compost voor bodemverrijking met de hulp van een externe compostinstallatie. Voor een optimaal voedende compost zijn zowel groene als bruine stromen nodig. De boerderij heeft elke winter kippen die een deel van de mest leveren maar dit schiet tekort, dus koopt men extra dierlijke mest van andere boeren, om zo de ideale mix te kunnen vormen. Ze onderzoeken ook hoe ze water zelf kunnen zuiveren aan de hand van een ecologisch rietveld, om de uitgaande stromen zo veel mogelijk te kunnen sluiten.

De rol van dieren in duurzame voedselvoorziening wordt nog te vaak onderschat. Ze vormen een essentiële schakel in een natuurlijk ecosysteem en dragen, mits een correcte behandeling, bij tot de bodemvruchtbaarheid. Bij De Wassende Maan worden elke winter kippen gehouden in de tunnelserres.

Het sociale karakter van de onderneming

De Wassende Maan zet zeer sterk in op ecologische duurzaamheid, maar ze hebben ook aandacht voor het sociale aspect. Ze profileren zich als een bedrijf met een hart voor mensen en dat bewijzen ze op verschillende manieren. Dit uit zich ten eerste in de keuze voor het bedrijfsmodel: een consumenten-coöperatieve. De Wassende Maan werd opgericht door klanten, voor klanten en nog steeds staan de klanten aan het hoofd van de onderneming. De onderneming heeft maar liefst 200 klanten die ook aandeelhouder zijn, dit houdt in dat ze minstens drie aandelen van 270 euro kochten. De drijfveren om coöperant te worden zijn divers, maar het is vooral een idealisme die de klanten ertoe aanzet om zich te engageren, want financieel worden ze er niet veel beter van. Deze klanten komen jaarlijks samen op de Algemene Vergadering waar de visie van de vennootschap wordt besproken en de cijfers op tafel worden gelegd. Het dagelijkse bestuur van de organisatie is in handen van de Raad van Bestuur. Zij bepalen de strategie, financiële opvolging, het personeelsbeleid, de visie en de missie van De Wassende Maan. De klant staat in deze coöperatie centraal, want De Wassende Maan blijft inzetten op het bevragen van haar klanten en wil hen ook echt betrekken bij het productieproces en organiseert talloze workshops in verband met duurzame voeding en productie. Dit alles omdat ze geloven in de kracht van co-creatie.

De Wassende Maan is echter niet alleen begaan met de klanten, maar ook met de boeren. In tegenstelling tot het traditionele landbouwbedrijf werkt de boer hier niet als zelfstandige, maar werken ze hier in een volwaardig werknemersstatuut. Zo hebben ze recht op een pensioen en jaarlijks verlof én zijn ze continu correct verzekerd. Hoewel de boeren niet in de Raad van Bestuur zetelen, hebben ze toch voldoende inspraak in de werking van de boerderij. Het zijn de boeren die bepalen wat er wanneer geteeld en verkocht wordt. Bij De Wassende Maan willen ze de verkoop en productie bovendien steeds meer in lijn brengen met de filosofie van het boerenbedrijf: de boeren beslissen wat en hoeveel er geproduceerd wordt én zij bepalen de prijzen, niet de klant. De Wassende Maan denkt zowel voor haar boeren als andere werknemers een duurzaam loopbaanbeleid uit, zodanig dat het bedrijf een goede werkgever kan zijn.

De meeste diensten van De Wassende Maan richten zich op een stedelijk, middenklasse publiek, dat zich de meerprijs van de producten kan veroorloven. Toch proberen ze ook iets te betekenen voor de zwakkeren in de samenleving. Zo werken ze samen met verschillende instellingen die mensen met een beperking begeleiden, die diverse klussen uitvoeren op de boerderij. Ook delen ze het hele jaar door voedseloverschotten uit aan gezinnen in moeilijkheden zowel in Gent als in Deinze. Daarnaast werken ze ook samen met een lagere school uit Meigem, De Sterrebloem. De Wassende Maan voorziet dagelijks voor hen een Lunch met Lef: een verse lunch met lokale, eco en faire biologische seizoensgroenten. De leerlingen van de school komen in ruil regelmatig op bezoek naar de boerderij om meer voeling te krijgen met het werk van de landbouwer en zo de stiel beter te leren kennen. Deze activiteiten gebeuren echter nog niet op systematische basis en blijven eerder marginaal binnen het bedrijf. Niet omdat de wil er niet is, maar wel omdat het De Wassende Maan ontbreekt aan financiële middelen om ook kansarmen op een constructieve manier bij het project te betrekken.

Transformatief?

De Wassende Maan plaatst zich op verschillende niveaus buiten de conventionele structuren, waardoor ze een zeker transformatief karakter hebben. Als pionier heeft het initiatief al een belangrijke voorbeeldrol gespeeld. Het initiatief stelt een radicaal andere visie op voeding centraal en inspireert daardoor om anders te handelen. Consumenten worden aangespoord om seizoensgebonden te eten en door de hoge teeltdiversiteit komen ook 'vergeten' groenten op het bord.

Op het vlak van productiewijze is een van de meest opvallende aspecten de keuze voor biodynamische landbouw. Dit typeert het initiatief en is getuige van het sterk idealistisch karakter van de werknemers en klanten. De positie van de boeren is zoals reeds aangegeven ook bijzonder: ze hebben allen een bediendestatuut, waardoor ze een gegarandeerd eerlijk loon krijgen en ook recht hebben op een pensioen en vakantiedagen.

Het bedrijf tracht gedeeltelijk buiten de bestaande marktwerking te opereren door direct aan de consument te verkopen. De formules die ze aanbieden bieden minder flexibiliteit dan winkelen in de supermarkt en verwachten dus wel een hoog engagement van de klanten. Het bedrijf voelt dan ook druk vanwege de vele nieuwe spelers in de omgeving die duurzame voeding verkopen.

Wat betreft verwevenheid met de omgeving zijn er verschillende samenwerkingen met diverse bedrijven en organisaties. In de winkel vind je producten van collegaboeren en voor thuisleveringen werkt men samen met fietskoerierdienst ViaVelo. Er zijn ook geregeld projecten met sociale organisaties, zoals hierboven al toegelicht werd. Door deze samenwerkingen bouwt men aan een netwerk van gelijkgezinde actoren in de omgeving. Het gedachtegoed werkt besmettelijk: zo was De Wassende Maan de inspiratie voor de oprichting van de Zonnekouter, een gelijkaardig initiatief in Machelen-aan-de-Leie.

Een van de fietskoeriers van ViaVelo die voor de Wassende Maan werken.

De Wassende Maan is door de jaren heen uitgegroeid tot een bedrijf met een aanzienlijke grootte en een sterk gediversifieerd dienstenaanbod. Toch blijft het een uitdaging om in een context van concurrentie en lage voedselprijzen een ecologische én sociale zaak te runnen. Er is daardoor weinig financiële ademruimte om bijvoorbeeld te investeren in research of andere projecten. Nochtans valt er veel te winnen bij onderzoek en intensere samenwerking met andere actoren, zoals we nader toelichten in het tweede luik van deze paper.

Reflectie over het politieke transitiepad

Zoals we al in het eerste luik aanhaalden, is De Wassende Maan opgericht vanuit een ideaalbeeld van enkele burgers die geen genoegen namen met de conventionele landbouw en voedselvoorziening. Ze besloten niet te wachten op actie van de markt of de overheid, maar het zelf te doen. Het project begon als een bijzonder grassroots-experiment, geïnspireerd op diverse internationale ontwikkelingen. De boerderij was een pionier in de biodynamische productieve landbouw in de regio. Het bedrijf brak niet enkel op vlak van de productie met de bestaande systemen, maar organiseert ook de distributie en verkoop zelf in de vorm van bioboxen en een eigen winkel. Zelfs het organisationele model is atypisch: er werd bewust gekozen om een coöperatie op te richten zodat het initiatief door de gebruikers zelf gedragen wordt. Dit alternatieve model vraagt niet enkel gedragsverandering van de producent, maar ook van de consument. Er is een beperkte invloed van de overheid in de vorm van subsidies, maar de impact hiervan is niet structureel.

In de voorbije jaren is de context waarin het bedrijf opereert grondig veranderd. Er zijn heel wat nieuwe initiatieven in de regio die biologische producten aanbieden, vaak met een model dat een hogere mate van flexibiliteit toelaat. Waar De Wassende Maan vroeger de enige was in deze niche, zijn er nu heel wat nieuwe spelers. De druk van de marktwerking is reëel. Het is uitdagend om zowel uniek en transformatief als winstgevend te blijven. In het kader van een vernieuwingsoperatie werd beslist meer flexibiliteit aan te bieden. Hierdoor stappen ze deels af van het idee dat de consument zich moet aanpassen aan de logica van een duurzaam boerenbedrijf.

Bijgevolg situeren we De Wassende Maan dus overwegend in het *citizen-led* transitiepad. Recent zijn er wel enkele aanpassingen gebeurd om aan de eisen van de markt te voldoen, maar de boodschap die het initiatief in zich draagt, blijft in de eerste plaats gebaseerd op burgergedreven transformatie.

Sterke en zwakke punten

De Wassende Maan was pionier in de biodynamische en lokale landbouw en heeft hierdoor een lange geschiedenis te vertellen met een ijzersterk, aantrekkelijk verhaal om de klant voor zijn onderneming te winnen. De laatste jaren zien we echter dat hun klantenbestand stagneerde en zelfs inkromp. Desalniettemin heeft het bedrijf enkele sterktes die we in deze paper graag zouden uitspelen.

Een eerste en meest voor de hand liggende sterkte van De Wassende Maan is haar biodynamische karakter. Als pionier in de biodynamische landbouw in Vlaanderen bouwde het bedrijf heel wat kennis inzake deze productiemethode op én is ze een voorbeeld voor andere bedrijven. Centraal in heel deze logica staat het nastreven van een goed bodemleven. In tijden waarin er steeds meer kritiek komt op het bodemgebruik door landbouwers en de toegenomen verstoring en verarming van vele landbouwgronden, is het interessant dat De Wassende Maan het al decennia lang anders aanpakt. Ze zien de bodem als de belangrijkste vorm van kapitaal, aangezien zij geloven dat goede bodems vanzelf betere oogsten opleveren. De biodynamische landbouw is beter voor het milieu én beschermt de bodems voor de komende generaties zodanig dat ook zij van lekkere, gezonde en kwaliteitsvolle voeding kunnen genieten.

Een tweede sterkte van De Wassende Maan is dat zij bij al hun ondernemingen en initiatieven vertrekken vanuit de logica van het boerenbedrijf. Ze willen de productie en consumptie van landbouwproducten weer in lijn brengen met de waarden van een boerderij. Zo zorgen zij ervoor dat het de landbouwers zijn die bepalen wat er op welk moment en in welk aantal geproduceerd wordt, alsook dat de producten aan een faire prijs verkocht kunnen worden. Door seizoensgebonden te produceren leren de klanten van De Wassende Maan ook weer volgens de natuur te consumeren en komen ze dichterbij in contact met het boerenbestaan. Ze weten wanneer iets wel of niet aangekocht kan worden en leren creatief omgaan met vergeten groenten. Dat de boerderij centraal staat, merken we ook doordat de boeren als werknemer tewerkgesteld worden. Dit biedt de boeren financiële zekerheid, waardoor ze maximaal kunnen focussen op de productie en zich geen zorgen hoeven te maken over financiële problemen. De financiën worden namelijk door een afzonderlijke Raad van Bestuur beheerd.

Een derde en laatste sterkte die wij in het kader van dit onderzoek identificeerden is het bedrijfsmodel van De Wassende Maan. Als consumenten-coöperatie slaagt zij erin om haar klanten actief bij de bedrijfsvoering te betrekken en wordt de kloof tussen consument en producent overbrugd. De kosten en baten van de onderneming worden op die manier eveneens beter verdeeld, want het zijn de coöperanten die investeren in de landbouw en zo de boeren van een vast loon voorzien, maar het zijn ook die coöperanten die aan het einde van het jaar een dividend kunnen ontvangen. Dit gebeurt echter bijna nooit, aangezien de coöperanten ervoor kiezen

om de mogelijke winst opnieuw in het bedrijf te investeren. Deze samenwerking tussen klant en bedrijf zorgt voor een sterke dynamiek van co-creatie én is een eerlijke en sociale manier van bedrijfsvoering.

De vraag die we ons hierbij stelden was of dit bedrijfsmodel er niet voor zorgt dat enkel de middenklasse kan participeren en of kansarmen niet a priori uitgesloten worden van actieve participatie. Daarenboven zorgen de hogere, maar rechtvaardige voedselprijzen er ook voor dat deze kansarmen niet van de biodynamische producten kunnen genieten en of dit niet juist het sociaal-transformatieve karakter van de onderneming teniet doet. Deze vraag stelden we aan Hans en hij deelde ons mee dat hoewel de onderneming heel graag inclusief wil zijn, zij dat niet kunnen verwezenlijken in het huidige systeem waarbij de Wassende Maan toch nog altijd voedsel moet produceren voor een structureel vijandelijke omgeving. Als De Wassende Maan de sociale ongelijkheid zou willen tegengaan, heeft zij hier volgens Hans de steun van andere organisaties en instellingen nodig en deze kan enkel verkregen worden door samenwerking, iets wat volgens hem nog veel te weinig gebeurt. Dit brengt ons meteen bij enkele zwaktes van de onderneming die we hier ook even willen toelichten. Zoals al eerder aangehaald werkt het bedrijf samen met verschillende andere boeren in de regio. Dit gaat meestal slechts om oppervlakkige samenwerking, zoals het verkopen van andermans producten in de eigen winkel. Wij menen dat er veel te winnen valt bij een intensere samenwerking met lokale producenten. Dit kan gaan om praktische zaken zoals het gezamenlijk organiseren van distributie, verkoop of compostproductie, tot afspraken om teelten op elkaar af te stemmen. Dit soort coöperatie is moeilijk om te organiseren en bijgevolg zeldzaam in de sector, maar bestaat wel: de Vroente is een regionaal samenwerkingsverband tussen drie jonge biodynamische boerderijen die dit soort zaken collectief regelt.³⁹ Maar samenwerking gaat idealiter verder dan louter praktische aangelegenheden: door zich te verbinden met gelijkgezinde producenten kan een collectief gedragen platform gevormd worden dat de belangen van duurzame bedrijven kan verdedigen en druk kan zetten op het beleid. Zo bestrijden ze niet elkaar, maar strijden ze gezamenlijk tegen het dominante destructieve systeem van voedselvoorziening en tonen ze dat een duurzaam, rechtvaardig alternatief mogelijk én gewenst is.

De Wassende Maan produceert voeding op een manier die stukken duurzamer is dan in een conventioneel landbouwbedrijf. Er wordt ingezet op zelfvoorziening en circulariteit, maar toch vereist de productie nog steeds een grote externe input. Voor het transport en landbewerking zijn fossiele brandstoffen nodig en er wordt mest en veevoer ingevoerd om de boerderij draaiende te houden. Op een kleine schaal is het uiteraard zo goed als onmogelijk om volledig zelfvoorzienend te zijn. Een nauwere samenwerking met gelijkgezinde bedrijven is hier potentieel een oplossing voor. Een andere optie voor het reduceren van de milieu-impact en verhogen van de efficiëntie is onderzoek uitvoeren door data over de productie, distributie en verkoop te verzamelen en te analyseren. Dankzij de inzichten die hieruit voortkomen kunnen grondstoffen doeltreffender ingezet worden en kan er een efficiëntiewinst geboekt worden. In het verleden bestudeerde Hans Vandermaelen de locatie van de ophaalpunten, wat leidde tot een reorganisatie. Voor research zijn tijd en middelen nodig, hetgeen in de huidige situatie helaas ontbreekt.

Zo komen we bij het volgende zwakke punt van het initiatief: de economische situatie. De Wassende Maan vraagt een eerlijke prijs voor het voedsel dat ze op duurzame wijze produceren, maar opereren in een context waar dat niet steeds het geval is. Daardoor bereiken ze met hun producten vooral een eerder welgesteld, idealistisch publiek, dat beperkt in omvang is, waardoor de groei van het klantenbestand gestagneerd is. Om nieuwe klanten te bereiken is er aanpassing nodig, wat niet altijd evident is in een boerenbedrijf met een lange geschiedenis, onder meer door de dynamiek van padafhankelijkheid. De Wassende Maan wil hun producten natuurlijk ook aanbieden aan andere groepen, maar vanwege de prijzenrealiteit is het voorlopig niet haalbaar om bijvoorbeeld een kansarm publiek te bereiken. Hier botst het idealistische initiatief op de grenzen van de transformatie die

³⁹ "De Zonnekouter: Vroente," www.zonnekouter.be, geraadpleegd 1 december 2019.

ze als onderneming kunnen bereiken. Ook bij dit probleem kan nauwere samenwerking met bijvoorbeeld lokale overheden een (deel)oplossing bieden.

Conclusie

De Wassende Maan was één van de pioniers in biodynamische en lokale landbouw in België én zeker in het Gentse. In het eerste luik van deze paper stelden we dit korteketeninitiatief aan de lezer voor. In het eerste hoofdstuk over de algemene opzet gaven wij een kort overzicht van de historische wortels van de onderneming en hoe ze erin slaagde om ondanks de veranderende context al veertig jaar biodynamische groenten tot bij haar klanten kan brengen. In het tweede hoofdstuk lieten we de historische context even achter ons en gingen we dieper in op de huidige ambities voor stedelijke duurzaamheid en transformatie. Wij stelden dat de boerderij produceert voor een stedelijk publiek en zich hierdoor moet aanpassen aan de steeds veranderende stedelijke context, maar dat ze nog té weinig samenwerkte met de stad. Toch blijft De Wassende Maan inzetten op duurzaamheid. Zij blinken dan vooral uit in de ecologische duurzaamheid door hun sterke focus op bodemzorg, het actief verkleinen van hun ecologische voetafdruk door het nastreven van een plasticvrije omgeving, lokale productie en consumptie én door het creëren van hun eigen compost. Wat sociale duurzaamheid betreft, concludeerden we dat De Wassende Maan via haar bedrijfsmodel van de consumenten-coöperatie erin slaagde om klanten te betrekken in de beleidsvoering en terug voeling te laten krijgen met het boerenleven. Daarnaast engageren ze zich ook om al hun werknemers – vooral de boeren – een eerlijk loon te betalen en een duurzaam loopbaantraject uit te denken. Wel vonden we dat De Wassende Maan er ondanks al haar pogingen nog niet in slaagde om kansarmen actief in de onderneming te betrekken. Ze hopen echter om dit op termijn wel te doen. Het transformatieve karakter van de onderneming situeert zich vooral op het niveau van de productiewijze en hoewel ze buiten de marktwerking proberen te opereren zien we dat ze hier de laatste jaren steeds minder in slagen, omdat de economische rendabiliteit hen hiervoor in de weg staat.

In het tweede luik reflecteerden we over De Wassende Maan. In een eerste hoofdstuk plaatsten we de onderneming binnen het idee van de transitiepaden van Scoones et al. We concludeerden dat De Wassende Maan een citizen-led initiatief was en is en dat hoewel de onderneming tegenwoordig steeds meer aan marktspelingen onderhevig is, ze nog altijd los van de overheid en van de marktlogica proberen te opereren en het initiatief nog altijd vertrekt vanuit de burgers en klanten zelf. We zijn echter benieuwd hoe de organisatie verder zal evolueren. In het tweede hoofdstuk identificeerden we hun sterke en zwakke punten. Dit om te kunnen bepalen wat volgens ons de toekomst van dit korteketeninitiatief is. We vonden dat De Wassende Maan drie opvallende sterktes had. De eerste en belangrijkste sterkte is haar focus op bodemzorg, deze blijft revolutionair en uniek én zorgt ervoor dat de onderneming toekomstgericht denkt. Goede bodemzorg betekent gezonde gewassen voor meerdere generaties, iets wat de onderneming nu toch al veertig jaar bewijst. Een tweede sterkte is het centraal stellen van de logica van het boerenbedrijf, zo gaan ze vervreemding van het product en de productie tegen bij zowel de klanten, de medewerkers als de boeren. Een derde sterkte is de keuze voor een consumenten-coöperatie, want zo bepalen de klanten mee de bedrijfsvoering en worden kosten en baten beter verdeeld én is er zekerheid voor de boer. Deze sterkte is volgens ons ook deels een zwakte, want zo worden kansarmen in principe al uitgesloten van inspraak, want zij kunnen zich de relatief dure aandelen niet veroorloven. Met deze opmerking gingen we dan over tot het identificeren van de zwaktes van het bedrijf. Een eerste zwakte is de slechts oppervlakkige samenwerking met gelijkgestemde bedrijven uit de buurt. Hierdoor kunnen ze zich enerzijds minder succesvol organiseren, maar zijn ze eveneens minder goed in staat om een stempel te drukken op het beleid of op de markt. Wij stellen dan ook voor dat De Wassende Maan intensiever gaat samenwerken met andere bedrijven om dit toch voor elkaar te krijgen. We weten echter dat dat in de huidige context geen eenvoudige opdracht is. Een andere zwakte is de grote afhankelijkheid van externe input die nodig is voor de duurzame productie. Daarnaast is het ook te betreuren dat De Wassende Maan onderzoek weinig onderzoek doet naar de optimalisering van het bedrijf. Een laatste en volgens ons grootste

zwakte is de economische toestand van het bedrijf. De laatste jaren stagneerde en daalde het klantenbestand en De Wassende Maan heeft moeite om in de veranderde context het hoofd boven water te houden. Hun lange geschiedenis en de daaruit volgende logge structuur maakt de onderneming volgens ons minder wendbaar om aan nieuwe problemen het hoofd te bieden. Opnieuw geloven wij dat samenwerking met andere bedrijven en ook met de lokale overheid voor De Wassende Maan een oplossing zou kunnen zijn om deze financiële malaise tegen te gaan. Daarnaast geloven we ook dat ze de hierboven vermelde sterktes nog sterker moeten uitspelen, willen ze hun plaats op de markt behouden.

De Wassende Maan speelde decennia lang een voortrekkersrol in het korteketenlandschap en heeft bewezen dat een alternatieve, duurzame voedselvoorziening mogelijk is. We geloven dat de onderneming zijn krachtige verhaal zal kunnen voortzetten als de recente vernieuwingsoperatie zijn vruchten afwerpt en de Wassende Maan zich opnieuw in een sterke (niche)-positie positioneert.